Микола Жарких

Ефемерний «київський князь Федір»

Київ, 19 червня – 25 липня 2018 р.

До уваги читачів

Даний документ можна завантажити з мого персонального сайту, з HTML-версії роботи, за адресою
www.m-zharkikh.name/uk/History/Monographs/Essays/EphemerPrinceFedir.html

В HTML-версію можуть вноситись невеликі виправлення та доповнення.
В HTML-версії доступні зображення великого розміру, які в даний документ вставлено у зменшеному розмірі.

Сокращенная русская версия:

www.M-Zharkikh.name/ru/History/Monographs/Essays/EphemerPrinceFedir.html

Shortened english version:

www.M-Zharkikh.name/en/History/Monographs/Essays/EphemerPrinceFedir.html

Дана версія документа згенерована 4 серпня 2018 р.

Зміст

Літописна «Повість про Василя Каліку»....3
  Новгородський 1-й літопис старшого ізводу....3
  Софійський 1-й літопис старшого ізводу....5
Новгородський 1-й літопис молодшого ізводу....8
  Пізніші літописи....10
  Никонівський літопис....11
Вірогідність літописної повісті....15
  Імена новгородців....15
  Імена єпископів....21
«Уривки Бенешевича»....22
  Вивчення рукопису....22
  Географічні назви....25
  Заповіт митрополита Фотія....28
  Імена людей....29
  Історіографія....33
Густинський літопис....36
  Загальні відомості....36
  Книги, використані при написанні Густинського літопису....37
  Зміст Густинського літопису за 14 ст....39
  Декоративні і фактичні посилання....51
  Методи компіляції у автора Густинського літопису....52
  Спроба синтезу джерел....55
  Звістки про «київського князя Федора»....59
Висновки....61

У 14 ст. літописи згадують «київського князя Федора». Наскільки вірогідні ці звістки? Як оцінити цю постать?

Дана стаття присвячена з’ясуванню цих питань.

Літописна «Повість про Василя Каліку»

Перша звістка про «київського князя Федора» міститься в літописному оповіданні про висвячення Василя Каліки на новгородського архієпископа (1330 – 1331 рр.). Ми будемо називати її «Повістю про Василя Каліку» (ПВК). Розглянемо спочатку збережені тексти цієї повісті.

Новгородський 1-й літопис старшого ізводу

Цей літопис (скорочено Н1ЛСІ – тут і далі я користуюсь скороченими назвами літописів, якими уже користувався в своїх роботах «Звичай постриження правителя в ченці» (2015) та «Дві традиції літописання Великого князівства Литовського» (2016)), який дійшов до нас у пергаментному оригіналі, створювався упродовж 2 пол. 13 – 1 третини 14 ст. Він є надзвичайно цінним джерелом як в цілому, так і особливо для подій початку 14 ст., де літописець був сучасником (можливо, навіть учасником) описуваних подій:

> (Н1С-1) В лѣто 6838 [1330]. Пострижеся въ скиму архиепископъ Моисии, по своеи воли, и много молиша и новгородци всѣм Новымьгородомь с поклономь абы пакы сѣлъ на своемь престолѣ, и не послуша, но благослови я, рекъ: «изберѣте от себе мужа такого достоина, а язъ васъ благословляю».
>
> (Н1С-2) И много гадавше новгородци, и быша безъ владыкы съ 8 мѣсяць, и възлюбиша всь Новъгород и игумени и попове богомь назнаменана Григорья Калѣку, мужа добра и смѣрена, попа бывша у святою Козмы и Демьяна на Холопьи улици; и пострижеся въ святыи ангельскыи образъ, мѣсяца генваря, и нареченъ бысть Василии, и посадиша и въ владычни дворѣ, дондеже послють к митрополиту.
>
> (Н1С-3) Тои же зимы приѣхаша послове от митрополита из Велыньскои земли Федорко и Семенко, на страстнои недѣли, позыватъ на ставление. [Арк. 166 зв. / 167]
>
> (Н1С-4) Того же лѣта поставиша Василья въ Велыньскои земли в Новъгородъ.
>
> (Н1С-5) В лѣто 6839 [1331]. Мѣсяца ноября въ 30, на память святого апостола Андрѣя, бысть помрачение въ солнци и стоя от 1-го часа до 3-го. [Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л., 1950 г., с. 99.]

Пергамент, на якому написано літопис, зброшуровано у зошити по 8 аркушів. Останній такий зошит закінчується на арк. 166 зв. – якраз на епізоді Н1С-4. Закінчення літопису (події 1331 – 1352 рр. починаючи від епізоду Н1С-4) написано на трьох окремих аркушах пергаменту. Дослідники називають ці аркуші приписками до основного тексту і вважають, що первісне закінчення літопису було вилучено з нього і замінено оцими аркушами приписок у зв’язку з обставинами політичної боротьби [*Клосс Б. М.* Летопись Новгородская первая. – Словарь книжников и книжности Древней Руси, Ленинград: Наука, 1987 г., вып. 1, с. 245 – 247].

Сонячне затемнення 30 листопада 1331 р. справді мало місце і було видимим у Новгороді (мабуть, поталанило з погодою, і день був ясним) [*Городецкий М. Л.* Солнечные затмения, видимые на территории Древней Руси. – В кн.: *Святский Д.* Астрономия Древней Руси. – М.: Русская панорама, 2007 г., с. 614]. Максимальна фаза його складала 0.94 (майже повне затемнення), почалось воно ще до сходу сонця (о 8:36) – о 7:55 і тривало до 10:04 – 129 хвилин, із них від моменту сходу сонця до закінчення – 88 хвилин. Тривалість давньоруської «косої» години в цей день становила 33 хвилини, і три таких години, зазначені в літописі, становили 99 хвилин – співпадіння практично повне.

Для нас це астрономічне явище цінне тим, що показує використання саме березневого (не ультра-березневого) стилю літочислення в цьому місці літопису. М. Г. Бережков також вважав розглядувані статті березневими, відзначаючи, що прибуття послів (Н1С-3) і подальші події стались уже в наступному, 6839 (1331) році [*Бережков Н. Г.* Хронология русского летописания. – М.: изд. АН СССР, 1963 г., с. 274].

Приписки (починаючи з арк. 167, з епізоду Н1С-4) вносять хронологічний хаос, тому що:

1, поставлення Василя сталось не «того ж року» (6838), а таки наступного, 6839-го;

2, про те, що Василя висвячено, у Новгороді не знали аж до його повернення (8 грудня 1331 р., через 8 днів після затемнення). Тим не менше запис про затемнення стоїть після запису про висвяту;

3, єдино значимою подією у 6839 р. приписка називає затемнення, а немає згадки про таку істотну для Новгорода річ, як закладка мурованих укріплень (С1С-4).

Отже, ми повинні визнати, що з усього оповідання про поставлення Василя архієпископом (по суті – главою Новгородської республіки) в найранішому записі, сучасному самій події, ми маємо тільки початок. В повному обсязі маємо його тільки в пізніших списках.

Слід знати, що цього повідомлення немає в інших літописах, авторитетних для 1 пол. 14 ст. – в уцілілих уривках Троїцького літопису (1408) [*Приселков М. Д.* Троицкая летопись. Реконструкция текста. – М.: 1950 г., с. 360 – 361], у Симеонівському літописі (1411) [ПСРЛ, 1913 г., т. 18, с. 91], у Рогозькому літописці (1411) [ПСРЛ, 1922 г., т. 15, вып. 1, стб. 45 – 46]. Нема такого запису й у Московському Академічному літописі (1418) [ПСРЛ, 1928 г., т. 1, вып. 3, стб. 531], у першій вибірці Новгородського Карамзінського літопису (1411) [ПСРЛ, 2002 г., т. 42, с. 88].

Софійський 1-й літопис старшого ізводу

Наступний за часом написання літопис, що містить ПВК – це Софійський 1-й літопис старшого ізводу (С1ЛСІ), доведений до 1418 р. Він зберігся у двох списках 1480-х років.

В ньому читаємо наступне:

> (С1С-1) В лето 6838 [1330] […] Того же лета владыка Моисей пострижеся в схиму и соиде со владычества на Колмицу.
>
> (С1С-2) Новгородцы же быша без владыки 8 месяц и изведоша на сени Григория Калику, попа святого Кузьмы и Демьяна с Холопьей улицы, и пострижеся в чернцы месяца января в 1, наречен бысть Василий.

(С1С-3) В лето 6939 [1331]. Приеха послы от митрополита из Волынской земли на страстной неделе в Новгород, позваша Василия ставитися на владычество. [Замість цього в НКЛ-2 подано згадку про смерть князя Федора Васильовича Ростовського.]

(С1С-4) Того же лета заложи владыко Василий город камен от святого Володимира до святых Бориса и Глеба по той стороне от Волхова.

(С1С-5) Того же лета месяца июня на Рождество Иоанна Предтечи поеха Василий в Волынскую землю на владычество ставитися, а с ним бояре Кузьма Твердиславль, Офромей Остафьев сын тысяцкого,

(С1С-6) и ехаша на Литовскую землю, и князь Гедимон изыма их на миру, и в таковой тяготе слово право дали, сыну его Наримонту пригороды новгородские Ладогу, Ореховый городок, Корельский городок, Корельскую землю, половину Копорья в отчину и в дедину, и его детям.

(С1С-7) И тако приехаша оттоле во Владимир Волынский и постави митрополит Феогност владыку Василия Великому Новгороду архиепископа церкви святой Богородицы месяца августа, на память святого апостола Тита.

(С1С-8) А коли митрополит Феогност всея Руси ставил Василия владыку, а с ним были 5 владык: Григорий Полоцкий, Афанасий Владимирский, Феодор Галицкий, Марко Перемышльский, Иван Холмский.

(С1С-9) В то же время явися звезда светла над церковью, стояше весь день, светяся.

(С1С-10) В то же время приехаша послы из Пскова от князя Александра и от Гедимана, и от всех князей литовских к митрополиту Феогносту киевскому и всея Руси, и приведоша с собою Арсения, хотяше его поставити на владычество во Пскове,

(С1С-11) не потворивше Новгорода ни во что же, вознесшися высокоумием своим, но бог всегда низлагает высокие мысли,

(С1С-12) зане псковичи изменили крестное целование к Новгороду, послали [sic. В НКЛ-2: посадили] себе князя Александра на княжение из литовской руки.

(С1С-13) Арсений же со псковичи поеха посрамлён от митрополита из Волынской земли на Киев.

[В НКЛ-2 тут трохи скорочено, так що зміст змінився: …поеха посрамлён от митрополита из Волынской земли на Киев сентября 1. А владыка Василий, едучи с поставления межи Литвы и Киева, утёком бежали, а сам митрополит со своим человеком грамоту прислал ко владыце и к боярам… і далі як С1С-15.]

(С1С-14) Владыка Василий поеха от митрополита из Волынской земли месяца сентября в 1, на память святого отца Симеона Столпника, и оттуда поехал на Киев, боясь литвы, и еха вборзе.

(С1С-15) Митрополит же Феогност посла слугу своего за владыкою с грамотою к нему и к боярам: «Отпустил князь [Гедимин?] на вас 300 литвы, велел изымати».

(С1С-16) И инии [НКЛ-2: наши] того убежали и приеха под Чернигов.

(С1С-17) И тут научением дияволим пригнася князь Федор киевский с баскаки [НКЛ-2: с баскаком (тільки одним)] в 50 человек разбоем, новгородцы же остерегошася и сташа доспев противу себе; мало кровопролития не учинишася промежи ими, нолни наши с себе окуп даваша,

(С1С-18) а Ратислава, протодьякона митрополича, имя [НКЛ-2: поимав], в Киев повели, а чрез целование.

(С1С-19) А князь восприим срам и отъеха прочь, но от бога казни не убежа, помроша кони у него.

(С1С-20) И оттоле поеха владыка на Брянеск,

(С1С-21) и приеха в Торжок месяца ноября в 3.

(С1С-22) А в Новгороде печальны быша, занеже вести не было про них, но слышати, яко владыку литва яла, и бояр, иже с ним были, а тех побили [НКЛ-2: владыку литва няли, а детей его побиша].

(С1С-23) И приехал владыка в Новгород и с бояры декабря в 8 при великом князе Иване Даниловиче, при посаднике Офромее, при тысяцком Евстафии, рады бехом [НКЛ-2: …Даниловиче. И рады быша новгородцы своему владыке.].

[Основний текст С1ЛСІ – ПСРЛ, 2000 г., т. 6, вып. 1, стб. 404 – 406; варіанти з НКЛ-2 – ПСРЛ, 2002 г., т. 42, с. 125.]

В епізоді С1С-11, здається, маємо перифразу з Григорія Богослова: «Он [бог] предускоряет быстрых, перехитряет хитрых, низлагает сильных, смиряет высоких, укрощает дерзновенных, подавляет всякую силу» (слово 3); у Луки є подібне: «Він могутніх скидає з престолів, підіймає покірливих» (1:52). Можливо, є й кращі відповідники у святих отців, але треба шукати.

Дуже подібний текст маємо у 2-й вибірці Новгородського Карамзінського літопису (НКЛ-2, 1428). Він очікувано дуже близький до тексту С1ЛСІ (1418), але є дві важливих відмінності.

Перша полягає в тому, що в С1ЛСІ ми маємо суцільне оповідання, поділене між двома річними статтями, але не перемішане з іншими звістками. В НКЛ-2 ми маємо початок втягування цього оповідання у літописне зведення – замість епізоду С1С-3 маємо інше повідомлення, котре розриває текст оповідання.

Друга відмінність полягає в тому, що в ряді місць, як зазначено вище, більш ранній текст НКЛ-2 дає кращі й зрозуміліші читання, ніж збережені списки С1ЛСІ (з 1480-х років). Думаю, ці варіанти можна використати для реконструкції первісного тексту оповідання.

Мені здається, що таке співвідношення текстів С1ЛСІ та НКЛ-2 підтверджує гіпотезу О. Г. Боброва про існування «зводу 1418 р.», від якого незалежно походять два збережених літописи [*Бобров А. Г.*Новгородские летописи 15 века. – Спб.: Д. Буланин, 2001 г., с. 144 і далі].

В Новгородському 4-у літописі (Н4Л, 1447) [ПСРЛ, 1915 г., т. 4, вып. 1, с. 263 – 265] ми очікувано маємо подальшу переробку тексту з НКЛ-2 (з характерною заміною епізоду С1С-3 та епізодів С1С-13, 14). Також зроблено незначні доповнення довідкового характеру (наприклад, зазначено, що день апостола Тита припадав на 25 серпня).

В Новгородському 5-у літописі (Н5Л, 1496) [ПСРЛ, 1917 г., т. 4, ч. 2, вып. 1, с. 248 – 250] текст ПВК повторює всі характерні особливості Н4Л, практично без змін. Так само текст, дуже близький до Н4Л, подає «Літопис Авраамки» (1469) [ПСРЛ, 1889, т. 16, стб. 67 – 68] (згідно спостережень О. Боброва, текст ЛА в розглядуваній частині походить від Н5Л [*Бобров А. Г.* Новгородско-литовские отношения и судьба Виленского списка Летописи Авраамки. – «Славянская Библия в эпоху раннего книгопечатания», Спб., 2017 г., с. 315]).

Так само близько до тексту Н4Л подано ПВК і в пізньому Новгородському літописі за списком Дубровського (1539) [ПСРЛ, 2004 г., т. 43, с. 110].

Новгородський 1-й літопис молодшого ізводу

Корисну для нашої теми версію ПВК дає Новгородський 1-й літопис молодшого ізводу (Н1ЛМІ, 1446):

> (Н1М-1 = Н1С-1) В лѣто 6838 [1330]. Пострижеся въ скиму архиепископъ Моисии по своеи воли, и много молиша и новгородци всѣмъ Новымгородомъ с поклономъ, дабы сѣлъ пакы на своемъ престолѣ, и не послуша их, нь благослови, сице рекши: «изберите себѣ мужа такого достоино того сану, и язъ его благословлю».
>
> (Н1М-2 = Н1С-2) И много гадавше новгородци, и быша безъ владыкы 8 мѣсяць; и възлюбиша весь Новъград от мала и до велика, игумени и попове богомь назнаменана Григориа Калику, мужа добра, кротка и смирена, попа бывша святого Козмы и Дамиана на Холопьи улици; и пострижеся въ святыи аггельскыи образъ, мѣсяца генваря, и нареченъ бысть именем Василии, и посадиша и въ владычнѣ дворѣ, дондеже пошлют к митрополиту.
>
> (Н1М-3 = Н1С-3) В лѣто 6839 [1331]. Приихаша послове от митрополита из Волыньскои земли Федорко и Сменко, на страстьнои недѣли, зовуще на поставление.
>
> (Н1М-4 = С1С-4) Того же лѣта заложи владыка Василии город каменъ от святого Володимера до святои Богородици, а от Богородици до Бориса и Глѣба.

(Н1М-5 = С1С-5) Того же лѣта, на память святого рожества Иоана, мѣсяца июня поиха Василии на владычество ставится в Волыньскую землю, а съ нимъ бояри: Кузма Твердиславль, Валъфромѣи Остафьевъ сынъ тысячкого;

(Н1М-6 = С1С-7) и приихаша в Володимиръ волыньскыи, промысломъ божиимъ и поспѣшениемъ святого духа, и створиша праздникъ свѣтелъ святыя богородица; и поставиша его на память святого апостола Тита;

(Н1М-7 = С1С-9) тогда явися на небеси знамение, звѣзда свѣтла над церковью.

(Н1М-8 = С1С-8) А постави его Феогнастъ митрополит, родомъ Гричинъ, а владыкы: Григории полочкыи, Афанасии володимирьскыи, Федоръ галичкои, Марко перемышлевъскыи, Иоанн холмъскыи.

(Н1М-9 = С1С-10) В то же время приихаша послове изъ Плескова от князя Александра, и от Гидимена послове, и от всѣх князии литовьскых к митрополиту и приведоша со собою Арсѣниа, хотяще его поставити на владычество въ Плесковъ,

(Н1М-10 = С1С-11) не потворивше Новаграда ни во чтоже, възнесошася высокоумъемъ своимъ. Нь богъ и святая Софѣя низлагаеть всегда же высокыя мысли,

(Н1М-11 = С1С-12) зане плесковици измѣнилѣ крестъное цѣлование к Новуграду, посадилѣ собѣ князя Александра из литовъскыя рукы.

(Н1М-12 = НКЛ-2) Арсѣнии же со плесковици поиха посрамленъ от митрополита из Волыньскои земли на Киевъ, на память святого отца Семеона столпъника.

(Н1М-13 = С1С-14) Поиха Василии владыка от митрополита;

(Н1М-14 = С1С-16) яко прииха под Черниговъ,

(Н1М-15 = С1С-17) и ту научениемъ дияволимъ пригнася князь Федоръ Киевьскыи со баскакомъ в пятидесят человѣкъ розбоемъ, и новгородци остерегошася и сташа доспѣвъ противу себе, мало ся зло не учинило промежю ими;

(Н1М-16 = С1С-19) а князь въсприимъ срамъ и отъиха, нь от бога казни не убѣжа: помроша конѣ у его.

(Н1М-17 = С1С-20) И оттолѣ поиха владыка на Брянескъ

(Н1М-18 = С1С-21) и прииха в Торжокъ, на память святого священномученика Акепсимы, и ради быша новоторжьци своему владыцѣ;

(Н1М-19 = С1С-22) а в Новѣгородѣ печалнѣ быша, занеже не бяше вѣсти, нь сица вѣсть промчеся, яко владыку Литва ялѣ, а дѣтеи его избиша.

(Н1М-20) Того же лѣта поиде князь великыи Иванъ в Орду со княземъ Костянтиномъ.

> (Н1М-21 = С1С-23) Того же лѣта прииха архиепископъ новгородчкыи владыка Василии в Новъгород мѣсяца декабря, на память святого отца Потапиа, въ день недѣлныи, из Волыньскои земли, и ради быша новгородци своему владыцѣ, а при князи Иванѣ, при посадницѣ Валфромѣи, при тысячкомъ Остафьи. [Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л., 1950 г., с. 342 – 344.]

Початок цього варіанту очевидно походить від Н1ЛСІ. Це нітрохи не дивно, бо в попередніх роках Н1ЛМІ повторює текст Н1ЛСІ. В Н1ЛМІ втягнуто також записи Н1ЛСІ за 1332 – 1345 рр., хоча вони уже розбавлені новими повідомленнями, яких не було у старшому ізводі. По суті з епізоду Н1М-4 починається розходження текстів старшого і молодшого ізводів, але ми можемо не мати сумніву, що автор Н1ЛМІ мав Н1ЛСІ приблизно в тому ж вигляді, як цей останній літопис дійшов до нас.

Імовірного продовження оповідання про висвячення Василя в Н1ЛСІ вже не було (якщо воно там взагалі було!), тому від епізоду Н1М-4, здається, використано Н4Л: епізод Н1М-12 стилізовано саме так (плутано), як в цих літописах; в епізоді Н1М-19 маємо характерне для них *дітей* замість *бояр*; в епізоді Н1М-21 фраза про радість новгородців точно слідує С1ЛСІ або Н4Л, а не скороченому варіанту НКЛ-2. Перші дві особливості ми маємо і в НКЛ-2, але всі три укупі – тільки в Н4Л.

Друга особливість тексту Н1ЛМІ – це скорочення оповідання: повністю опущено епізоди С1С-6, 15, 18, у скороченні дано епізоди Н1М-13 = С1С-14 та Н1М-14 = С1С-16.

Третя особливість – незначні редакційні зміни (відзначені вище піщаним тлом) та модифікації в датуваннях. В Н1М-18 прибуття Василя в Торжок датовано днем св. Акепсими (Наесонського), пам’ять якого припадає на 3 листопада (так, як і в С1С-21); прибуття Василя до Новгорода датовано неділею, днем св. Потапія, пам’ять якого припадає на 8 грудня (як в С1С-23); до того ж 8 грудня 1331 р. справді припадало на неділю. Ці зміни я вважаю результатом власних календарних розрахунків автора Н1ЛМІ.

В одному місці (Н1М-10) маємо доповнення з певною політичною тенденцією: проти намірів псковичів виступає не тільки бог, але й *свята Софія* (алегорично – Новгородська республіка).

Пізніші літописи

В Єрмолінському літописі (1481) [ПСРЛ, 1910 г., т. 23, с. 103] ПВК немає. В Типографському літописі (1489) ПВК дана у кардинальному скороченні:

> В лето 6839 [1331] митрополит Феогност постави Новгороду архиепископом Василия во Владимире Волынском, в церкви святой Богородицы, августа 25. В то же время прислаша псковичи к митрополиту Арсения, просяще его к себе во

> псков на епископство, митрополит же не постави им его [ПСРЛ, 1921 г., т. 24, с. 116].

В Московському зводі 1492 р. (МЗ1492) [ПСРЛ, 1949 г., т. 25, с. 170]маємо переробку оповідання С1ЛСІ. Тут дано епізод С1С-1, після чого оповідання розірвано вставкою згадки про пожежу в Москві 3 травня. Далі маємо епізоди С1С-3 (скорочено), С1С-5, 6, 7, 9 – 23 (останній у скороченні). У Воскресенському літописі (1541) [ПСРЛ, 1856 г., т. 7, с. 202 – 203] ми очікувано маємо повторення тексту МЗ1492 (ці два літописи так тісно пов’язані між собою, що Воскресенський літопис личило б називати Московським зводом молодшого ізводу).

У скорочених московських зводах 1493 р. [ПСРЛ, 1962 г., т. 27, с. 238] та 1495 р. [ПСРЛ, 1962 г., т. 27, с. 323 – 324] ПВК немає, нема його і у Хронографі 1512 р. [ПСРЛ, 1911 г., т. 22, вып. 1, с. 409], у Тверському літописі (1534) [ПСРЛ, 1863 г., т. 15, стб. 417], у Вологодсько-Пермському літописі [ПСРЛ, 1959 г., т. 26, с. 112].

В Літописі від 72-х язик старшого ізводу (1497) [ПСРЛ, 1962 г., т. 28, с. 68 – 69] дано сильне скорочення тексту МЗ1492, що видно зі згадки про пожежу в Москві. Характерною особливістю цього тексту є заміна слова *бояри* в епізоді С1С-3 на слово *посадники*. Точно в такому ж вигляді маємо це оповідання і в молодшому ізводі цього літопису (1518) [ПСРЛ, 1962 г., т. 28, с. 229], а також у Львовському літописі (1560) [ПСРЛ, 1910 г., т. 20, ч. 1, с. 179] – тут ми теж бачимо «посадників».

В Софійському 3-у літописі (за списком Царського, 1508 р.) [ПСРЛ, 1994 г., т. 39, с. 106] очікувано маємо повторення оповідання С1ЛСІ, з деякими скороченнями. Істотне різночитання тільки одне: замість 50 чоловік князя Федора тут написано 8 (здається, погляд писаря ковзнув далі, де йдеться про 8 грудня як дату приїзду Василя до Новгорода – цієї дати в СЗЛ немає).

Никонівський літопис

З усіх пізніх літописів один тільки Никонівський (1520) дає інший текст ПВК, в якому я своїм звичаєм виділяю піщаним тлом особливості даної редакції:

> (Ник-1) В лето 6839 [1330]. Бысть знамение на небеси, померкне солнце [= Н1С-5, скорочено].
>
> (Ник-2) Того же лета преставися великая княгиня Елена Иванова…
>
> (Ник-3) Того же лета нареченный на владычество в Новгород Василий живяше убо на дворе владычне, а в епископы не поставлен, и заложи град камен от Владимира святого до Богородицы и до Бориса и Глеба.
>
> (Ник-4) Того же лета преставился князь Федор Васильевич, марта 28 день.
>
> (Ник-5) Того же лета приидоша послы из Владимира Волынского от Феогноста, митрополита Киевского и всея Руси, в Новгород, зовуще нареченного на владычество Новгороду ставитися инока Василия, иже прежде был поп

Григорий Козмодемьянский; и взяша его, и постригоша во иночеський чин на владычне дворе, и нарекоша Новгороду ставитися владыку.

(Ник-6) И поиде инок Василий со владычна двора на поставление во архиепископы Новгороду к Феогносту, митрополиту Киевскому и всея Руси, в Волынскую землю, а с ним посадники новгородские Кузьма Твердиславич, Ефрем Остафьев,

(Ник-7) и ехаша на Литовскую землю, и князь Гедимин Литовский поима их на миру, и в той неволе дали слово правое сыну его Нариманту на пригороды на новгородские Ладогу и Орехов городок, и Корельскую землю и половину Копорья ему и детям его в вотчину и в дедину, и тако отпустиша их.

(Ник-8) Они же оттуда поидоша к Владимиру в Волынь, и пришедшем им в Волынскую землю во Владимир к Феогносту, митрополиту Киевскому и всея Руси, и тамо поставлен бысть инок Василий в церкви пречистой Богородицы во епископы в Новгород, месяца августа 25 день.

(Ник-9) Быша же с Феогностом митрополитом владык 5: Афанасий Владимира волынского, Григорий Полоцкий, Феодор Галичский, Марко Перемышльский, Иван Холмский.

(Ник-10) Тогда же звезда светла явися над церковью.

(Ник-11) В то же время приидоша послы изо Пскова от князя Александра Михайловича Тверского, и от князя Гедимина Литовского от всех князей литовских к Феогносту, митрополиту Киевскому и всея Руси, моляще его и бьюще ему челом, дабы им поставил во Псков своего им епископа,, его же и приведоша с собою, именем Арсений,

(Ник-12) не поставивше Новгорода ни во что же псковичи, и себе владыку и князя умыслиша;

(Ник-13) и не послуша их Феогност митрополит, и не постави им епископа во Псков, и отыде инок Арсений со псковичи от Феогноста митрополита из Владимира Волынского посрамлён.

(Ник-14) В лето 6840 [1331]. Преосвященный Феогност, митрополит Киевский и всея Руси, по поставлении отпусти Василия, архиепископа Новгородского, и с посадники его в Новгород; он же, бояся Литвы и иде с посадники своими новгородскими межи Литвы и Киева, уходом бежаще,

(Ник-15) а Феогност митрополит за ними грамоту прислал со своим сыном боярским ко владыке и к посадникам, глаголя сице: «Князь литовский отпустил на вас 500 человек литвы поимати вас».

(Ник-16) Они же начаша скоро бежати, и убежавше им у тех, и пришедшим им под градом Чернигов,

(Ник-17) и тамо пригнал за ними князь Федор Киевский с баскаком татарским в мале дружине, точию в пятьдесят человек, а у владыки бяше и с посадники 600

человек. И бе им весть, и окрепившися сташа противу тверди, и ко князю Федору начаша люди прибывати, а новгородцем нача страх прибывати, и тако даша окуп с себя.

(Ник-18) Князь же Федор Киевский мир устроив и окуп взем, и тако на миру поимали мужа честна и славна митрополича протодиякона Радслава, и на Киев отведе, и оттуда посла его к Феогносту митрополиту.

(Ник-19) И тако князь срамоту прият от Феогноста митрополита, а от бога казнь: помроша бо все кони его, и тако шествова пеш. А Феогност митрополит глаголаше ему: «Срам есть князю неправду чинити, и обидети, и насильствовати и разбивати». И тако князь посрамися от митрополита.

(Ник-20) Архиепископ Новгородский Василий с посадникиоттуда идоша к Брянску,

(Ник-21) и от Брянска приидоша к Торжку месяца ноября в 3 день.

(Ник-22) А в Новгороде скорбь бяше о владыце и о посадниках, ни бо мало правых вестей к ним, но ложные речи бываху им сице: архиепископа поимали, и посадников избили; и тако скорбь была в Новгороде.

(Ник-23) И помале благодатью божиею и пречистой богородицы сохранены и целы все с архиепископом Василием приидоша в Новгород, месяца ноября в 8 день, при князе Иване Даниловиче, и при посаднике Варфоломее и при тысяцком Остафии. И возрадовашася новгородцы своему владыце и посадникам [ПСРЛ, 1885 г., т. 10, с. 204 – 205].

Оповідання Никонівського літопису, хоча й виглядає більш розлогим, ніж попередні, виразно показує, що його автор не мав ніяких додаткових відомостей про цю подію, окрім відомих нам літописів. Компонуючи його, автор НикЛ скористався Н1ЛСІ та Н4Л, що видно з епізодів Ник-1 та Ник-4 і намагався розкласти події по **вересневих** роках (раніші літописи користувались березневими роками). Це останнє виразно видно з того, що стаття 6839 року закінчується на події, датованій 25 серпня, а подія 1 вересня (від'їзд Василя) починає статтю 6840 року.

Але з таким переводом дат у нову систему автору НикЛ не завжди щастило; звістка про сонячне затемнення 30 листопада 1331 р. (Н1С-5), уміщена в Н1ЛСІ під 6839 березневим роком, мали би потрапити у 6840-й вересневий рік, але так воно не сталось.

Встановити точно, з якого саме літопису узяв автор НикЛ наше оповідання, не вдається. Судячи із вклинення згадки про смерть ростовського князя Федора (Ник-4), яка розриває суцільний текст, протографом міг бути Новгородський 4-й літопис або щось подібне до нього (вперше це вклинення ми бачили в НКЛ-2).

Автор НикЛ, своїм звичаєм, перекомпонував це оповідання і розширив його за рахунок:

– тавтологічного повторення уже відомих фактів (Ник-6, 14: «посадники **новгородские**»; Ник-14: «Преосвященный Феогност, митрополит Киевский и всея Руси, по поставлении отпусти Василия, архиепископа Новгородского, и с посадники его в Новгород»; Ник-16: «Они же начаша скоро бежати»; Ник-20: «Архиепископ Новгородский Василий с посадники»; Ник-21: «и от Брянска»);

– очевидних власних умовиводів з наведених у джерелі фактів (Ник-7: «и тако отпустиша их»; Ник-13: «и не послуша их Феогност митрополит, и не постави им епископа во Псков»; Ник-16: «под **градом**Чернигов»; Ник-17: «баскаком **татарским**», «в мале дружине»);

– енциклопедичних довідок (Ник-5, 6, 8: «митрополит **Киевский и всея Руси**»; Ник-7, 10: «Гедимин **Литовский**»; Ник-10: «Александр **Михайлович Тверской**»);

– благочестивих міркувань власної фабрикації (Ник-11: «моляще его и бьюще ему челом»; Ник-18: «мужа честна и славна»; Ник-19: «А Феогност митрополит глаголаше ему…» і т. д.; Ник-23: «И помале благодатью божиею и пречистой богородицы сохранены и целы»);

– відвертих фантазій, також власного приготування (Ник-12: «и себе владыку **и князя** умыслиша»; Ник-15: «сын боярский»; Ник-15: «**500**человек» – замість 300; Ник-17: «у владыки бяше и с посадники 600 человек»; «и ко князю Федору начаша люди прибывати, а новгородцем нача страх прибывати»; Ник-18: «и оттуда посла его к Феогносту митрополиту»; Ник-19: «срамоту прият от Феогноста митрополита», «и тако шествова пеш»).

Всі ці прийоми в різних пропорціях я бачив і раніше, коли доводилось читати Никонівський літопис (наприклад, запис про смерть смоленського князя Юрія або повість про битву на Ворсклі).

Маємо в нашому оповіданні і фактичну помилку: 8 **листопада**(Ник-23) замість 8 **грудня** (С1С-23). До числа тенденцій НикЛ слід віднести уперте ігнорування статусу єпископа-електа (обраного, але ще не висвяченого) – автор 4 рази іменує його *іноком* (3 рази – Василя, один раз – Арсенія). Іншою тенденцією є висміювання боязливих новгородців, котрі, маючи перевагу в 12 чоловік своїх на одного напасника, злякались і віддали викуп, ще й Ратслава виручити не змогли. Все це не має стосунку до подій 14 ст., але до ситуації початку 16 ст.

Не можна не відзначити невправності автора у перекомпоновці: так, в Ник-3 Василь іменується нареченим єпископом, а пояснення – як це сталось – маємо тільки в Ник-5. Епізод Ник-5 взагалі вийшов у автора дуже кривомовним, так що не знаючи інших текстів, можна тільки приблизно здогадатись, що хотів сказати літописець. Так само мало зрозумілими вийшли епізоди Ник-18, 19.

Отже, ПВК у версії НикЛ цікава тільки з точки зору літературної техніки автора. Нової фактичної інформації воно не дає.

Вірогідність літописної повісті

Результати перегортання сторінок «Полного собрания русских летописей» можна подати у вигляді наступної стемми:

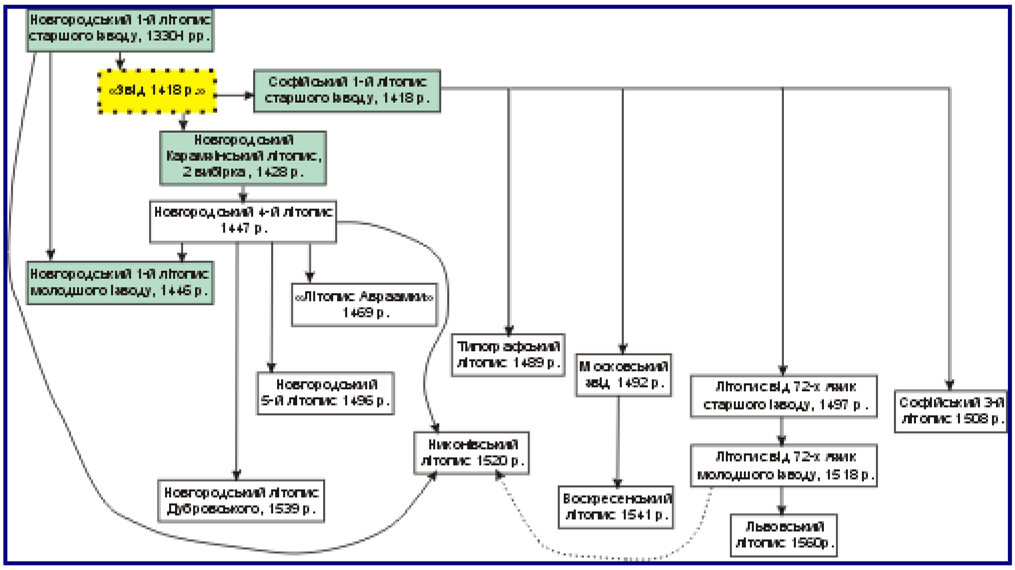
Новгородський 1-й літопис старшого ізводу, 1330-ті рр.
«Звід 1418 р.»
Софійський 1-й літопис старшого ізводу, 1418 р.
Новгородський Карамзінський літопис, 2 вибірка, 1428 р.
Новгородський 4-й літопис 1447 р.
Новгородський 1-й літопис молодшого ізводу, 1446 р.
«Літопис Авраамки» 1469 р.
Типографський літопис 1489 р.
Московський звід 1492 р.
Літописець 72-х язик старшого ізводу, 1497 р.
Софійський 3-й літопис 1508 р.
Новгородський 5-й літопис 1496 р.
Никонівський літопис 1520 р.
Літописець 72-х язик молодшого ізводу, 1518 р.
Новгородський літопис Дубровського, 1539 р.
Воскресенський літопис 1541 р.
Львовський літопис 1560р.

Стемма редакцій «Повісті про Василя Каліку»

Попри свою нелюбов до «протографів», тут я змушений показати гіпотетичний «звід 1418 р.», бо інакше годі пояснити всю сукупність розбіжностей тексту ПВК у С1ЛСІ та НКЛ-2. Зеленуватим тлом виділено варіанти, котрі мають джерельне значення для історії тексту ПВК, решта літописів подає переробки написаного раніше.

Отже, у повному вигляді ми маємо ПВК у відносно пізньому тексті «зводу 1418 р.», тому головне питання – чи можна вважати ПВК твором сучасника подій 1330 – 1331 рр. (отже, автентичним історичним джерелом), чи слід відносити його створення до початку 15 ст. (умовно – до 1418 р., через 87 років після подій) і вважати історичним романом, написаним з використанням відомих нам джерел.

Імена новгородців

Якщо ми подивимось на імена супутників Василя (С1С-5) – вони дуже добре вписуються в новгородську еліту 1 половини 14 ст. От я склав таблицю, де виписано імена усіх новгородці, згаданих в ранніх літописах (за винятком князів та духовних осіб, рід яких майже ніколи не можна встановити):

	Рік	Н1ЛСІ (1352)	НКЛ-1 (1411)	С1ЛСІ (1418)	НКЛ-2 (1428)	Н1ЛМІ (1446)
1.	6811	Семен Климович, посадник	–	–	–	–

2.	6811	Андрей Климович, посадник	–	–	–	–
3.	6813	Семен Климович	+	–	–	+
4.	6815	Якимовая Столбовича [вдова]	+	–	–	+
5.	6815	Михайло Павшинич, посадник	–	–	–	–
6.	6819	Константин Ильин сын Станимировича	–	+	+	+
7.	6819	Глеб [Глебов двор]	–	–	–	+
8.	6819	Михайло Павшинич, посадник	–	–	–	–
9.	6819	Семен Климович, посадник	–	–	–	–
10.	6822	Федор, наместник	–	–	+	+
11.	6823	Андрей Климович	–	+	–	+
12.	6823	Юрий Мишинич	–	+	–	+
13.	6823	Михаил Павшинич	–	+	–	–
14.	6823	Силван	–	Селиван	–	+
15.	6823	Тимофей Андреянов, сын тысяцкого	–	+	–	+
16.	6823	Оnаний Мелуев	–	+	–	+
17.	6823	Офонас Романович	–	+	–	+
18.	6823	Семен Климович, посадник	–	–	–	+
19.	6824	Игнат Беско	–	+	–	+
20.	6824	Данило Писцев	–	+	–	+
21.	6835	Остафий Дворянинцев	–	–	–	+
22.	6836	Федор Колесница, посол в Орду	+	–	–	+
23.	6836	Аврам, тысяцкий	–	+	–	+
24.	6837	Иван Сып, муж честен	+	+	–	+
25.	6837	Ондрешко [Ондрешков двор]	–	–	–	+
26.	6838	–	–	Авраам, тысяцкий	+	–
27.	6839	–	–	+	+	Кузьма Твердиславль
28.	6839	–	–	+	+	Валфромей Остафьев, сын тысяцкого
29.	6839	–	–	+	–	Валфромей, посадник
30.	6839	–	–	+	–	Остафий, тысяцкий
31.	6840	Федор Ахмыл, посадник	–	–	–	+

32.	6840	Захария Михайлович, посадник	–	–	–	+
33.	6840	Смен Судоков	–	–	–	+
34.	6840	Сенефонт Судоков	–	–	–	+
35.	6840	–	–	–	–	Захарий, посадник
36.	6840	Матфей, посадник	–	–	–	Матфей Коска, посадник
37.	6841	Федор Твердиславич	–	+	–	+
38.	6841	Лука Валфромеев	–	+	–	+
39.	6841	–	–	–	–	Терентий Данилович
40.	6841	–	–	–	–	Данило Машкович
41.	6841	–	–	–	–	Григорий
42.	6841	–	–	–	–	Александр
43.	6842	–	–	–	–	Валфромей Юрьевич
44.	6843	–	–	–	–	Федор Данилович, посадник
45.	6842	–	–	–	–	Остафий, тысяцкий
46.	6846	–	–	+	–	Федор, посадник
47.	6846	–	–	+	+	Федор Васильевич [начальник Копорья]
48.	6846	–	–	–	–	Михей Копорьянин, муж добрый
49.	6846	–	–	+	–	Кузьма Твердиславич
50.	6846	–	–	+	–	Александр Борисович
51.	6847	–	–	+	–	Кузьма Твердиславич
52.	6847	–	–	+	–	Александр Борисович
53.	6847	–	–	+	–	Матфей, сестричич владыки [Василия]
54.	6847	–	–	+	–	Селивестр Волошевич
55.	6847	–	–	+	–	Федор Оврамов
56.	6848	–	+	6849	–	Матфей Валфромеевич
57.	6848	–	+	6849	–	Терентий Данилович
58.	6848	–	+	6849	–	Валфромей Остафьев, сын посадника
59.	6848	–	+	6849	–	Федор Авраамов
60.	6848	–	+	6849	–	Кузьма Твердиславич
61.	6848	–	+	6849	–	Семен Внучко
62.	6848	–	+	6849	–	Авраам, тысяцкий
63.	6850	–	–	–	–	Есиф Давыдович, муж добр
64.	6850	–	–	–	–	Валфромей, сын Юрий Мишинича, посадник
65.	6850	–	+	–	–	Лука Валфромеев
66.	6850	–	–	–	–	Онцифор, сын Луки

						Валфромеева
67.	6850	–	–	–	–	Ондрешко
68.	6850	–	–	–	–	Матфей Козка
69.	6850	–	–	–	–	Игнат, сын Матфея Козки
70.	6850	–	–	–	–	Борис, наместник
71.	6853	–	+	–	–	Андрей, сын тысяцкого
72.	6853	–	+	–	–	Павел Петрилович
73.	6853	–	+	–	–	Онанья Курицкий
74.	6853	–	Акинф Жабин	–	–	–
75.	6853	Евстафий, посадник	–	–	–	Остафий Дворянинец, посадник
76.	6853	–	–	–	–	Матфей Валфромеевич, посадник
77.	6853	Аврам, тысяцкий	–	–	–	–
78.	6854	–	–	+	+	Остафий Дворянинец, посадник
79.	6855	–	–	–	–	Беско [Бесков двор]
80.	6856	–	–	–	+	Федор Данилович, посадник
81.	6856	–	–	6855	+	Авраам, тысяцкий
82.	6856	–	–	6855	+	Кузьма Твердиславич
83.	6856	–	–	6855	+	Онцифор Лукинич
84.	6856	–	–	6855	+	Яков Хотов
85.	6856	–	–	6855	+	Михаил Фефилатов
86.	6856	–	–	6855	+	Александр Борисович
87.	6858	–	–	–	+	Борисов сын наместничий
88.	6858	–	–	–	–	Иван Федорович, тысяцкий
89.	6858	–	–	–	–	Михаил Данилович, воевода [брат посадника]
90.	6858	–	–	–	–	Юрий Иванович, воевода
91.	6858	–	–	–	–	Яков Хотов, воевода
92.	6858	–	–	+	–	Авраам
93.	6858	–	–	+	–	Кузьма [Твердиславич]
94.	6858	–	–	+	–	Александр [Борисович]
95.	6858	–	–	+	–	Андрей
96.	6858	–	–	–	–	Федор Данилович, посадник
97.	6858	–	–	–	–	Онцифор Лукин, посадник
98.	6858	–	–	–	–	Юрий
99.	6858	–	–	–	–	Андреян

Ми бачимо – Кузьма Твердиславич, котрий уперше виступає у ПВК (№ 27 у таблиці, 6839 р.), далі згадується під № 49 (6846 р.), 51 (6847 р.) 60 (6848 р.), 82 (6856 р.), 93 (6858 р.) – всього 6 згадок упродовж 19 років, як мало хто з інших визначних новгородців.

Так само і Варфоломій Євстафієвич (Валфромей Остафьев – по-новгородськи) згаданий не тільки у ПВК (№ 28, 6839 р.), але й пізніше (№ 58, 6848 р.) – уже не як син тисяцького, а як син посадника. І його батька Євстафія (Остафия) ми бачимо на посаді тисяцького не тільки у ПВК (№ 30, 6839 р.), але й пізніше (№ 45, 6842 р.), хоча в літописах немає вказівки на його посадництво (мабуть, нетривале).

Трохи складніша справа із посадником Варфоломієм (№ 29, 6839 р.). Маємо посадника Варфоломія Юрійовича (№ 64, 6850 р.) з роду Мишиничів, але він на відміну від інших сучасних йому Варфоломіїв іменується *Юрійовичем* (№ 43, 6842 р.). Згаданий він і в переліку новгородських посадників [Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л., 1950 г., с. 472], складеному орієнтовно в 1423 р. [*Янин В. Л.* Новгородская феодальная вотчина. – М.: Наука, 1981 г., с. 9]. Але в цьому переліку він поставлений дуже рано, перед Михайлом Павшиничем (у нас – № 5, 6815 р., та 8, 6819 р.) – здається, «оплошно и не справясь с делом». Але інших посадників на ім’я Варфоломій, попри поширеність цього імені у Новгороді, не знають ані літописи, ані зазначений перелік.

Прецінь В. Л. Янін не мав сумніву, що Варфоломій № 29 та Варфоломій Юрійович № 64 – одна особа, від якої маємо власноручну берестяну грамоту [*Янин В. Л.*, с. 9 – 10].

Цілком може бути, що так само думав і автор переліку посадників, коли поставив Варфоломія Юрієвича перед Федором Ахмилом (у таблиці № 31, 6840 р.). Можна думати, що він уже мав Н1ЛМІ приблизно в тому вигляді, як і ми маємо. Але як Варфоломій Юрійович заскочив ще на 25 років раніше – це не пояснює.

Якщо придивитись до таблиці, можна поділити її (за часом звісток) на чотири частини: перша – № 1 – 26 (6811 – 6838 роки), друга – ПВК, котра у нас під запитанням, третя – № 31 – 38 (6840 – 6841 роки), четверта – № 39 – 99 (6842 – 6858 роки). У першій частині всі літописи або запозичують імена (і відповідні епізоди) з Н1ЛСІ, або пропускають їх. Третя частина в цьому плані виступає продовженням першої, ПВК, котра їх розриває, виглядає чужорідним елементом.

Винятків тут тільки два: 1, згадка тисяцького Авраама під 6838 роком (№ 26), котрої немає в Н1ЛСІ, а є в С1ЛСІ та НКЛ-2 (отже, мабуть була у «зводі 1418 р.», але не у Н1ЛМІ); 2, згадка посадника Захарія під 6840 р. (№ 35), котра є тільки у Н1ЛМІ і ніде більше.

Думаю, для цих періодів можна вважати основним джерелом новгородських звісток в усіх літописах Н1ЛСІ, і то в такому вигляді, як ми маємо цей літопис. Додаткових джерел тут не видно.

У четвертій частині таблиці джерелом виступає Н1ЛМІ, а НКЛ-1, С1ЛСІ та НКЛ-2 або повторюють згадані там імена, або мовчать про них. Знову маємо два винятки: 1, Акинф Жабин, згаданий у 6853 р. (№ 74) в НКЛ-1 і більше ніде; 2, тисяцький Авраам, згаданий у приписці до Н1ЛСІ у тому ж році (№ 77). Попри них, інших джерел знову не видно.

Автор ПВК двічі називає новгородців *нашими* (С1С-16, 17). Це досить виразно вказує на автора-новгородця. Тому логічніше було би бачити ПВК у складі давнього новгородського літопису з 1330-х років. На це вказує й наша таблиця. Але так не сталось, і з невідомих нам причин ПВК потрапила у Новгород кружним шляхом.

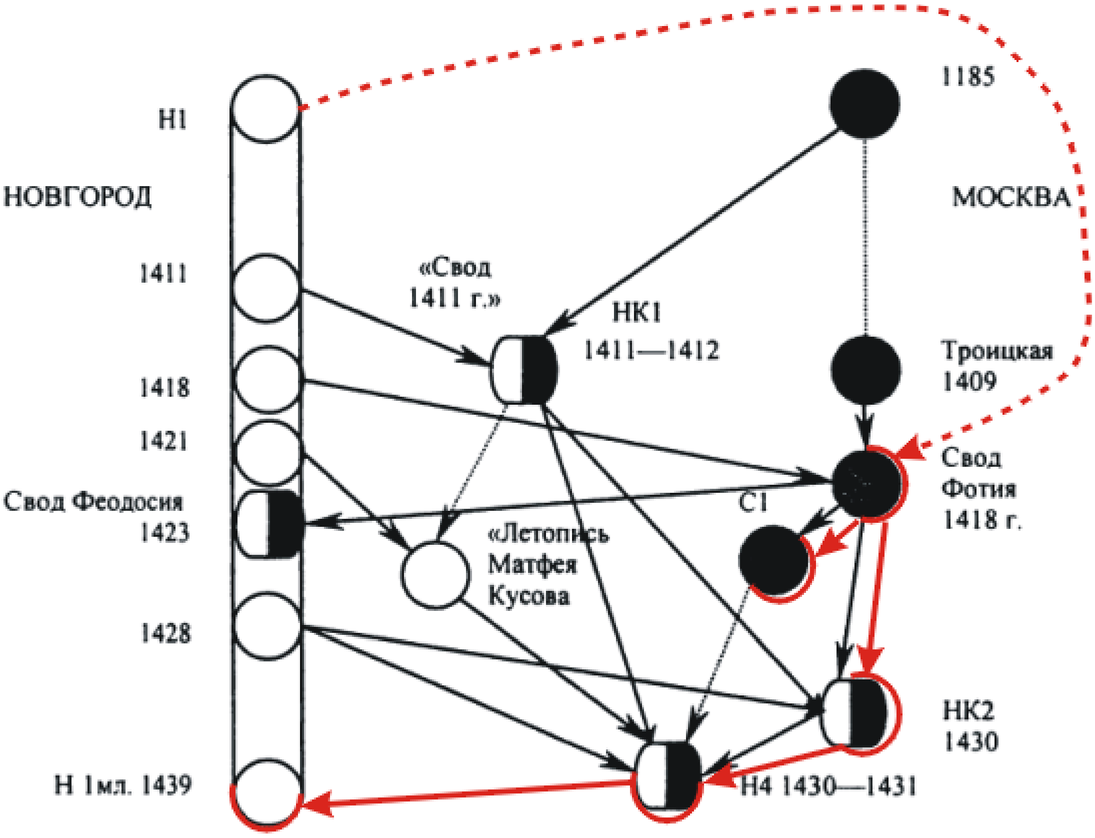
Н1
НОВГОРОД
1411
1418
1421
Свод Феодосия
1423
1428
Н 1мл. 1439
1185
МОСКВА
«Свод
1411 г.»
НК1
1411—1412
Троицкая
1409
Свод
Фотия
1418 г.
С1
«Летопись
Матфея
Кусова
НК2
1430
Н4 1430—1431

Шлях «Повісті про Василя Каліку» на тлі стемми новгородського і московського літописання 1 пол. 15 ст.

Основа цієї стемми (те, що накреслено чорним кольором) узята з книги О. Боброва [*Бобров А. Г.* Новгородские летописи 15 века. – Спб.: Д. Буланин, 2001 г., с. 165]. Червоними пружками відзначено літописи, в яких маємо ПВК, червоними стрілками – напрямок запозичення тексту ПВК. Ми бачимо, що в цілому шлях тексту ПВК пояснюється стеммою Боброва дуже добре, тільки треба доповнити останньою стрілкою від Н4Л до Н1ЛМІ. Гіпотетичне запозичення ПВК з якогось раннього новгородського літопису у «звід 1418 р.» показано кривою пунктирною лінією.

Це – якийсь унікальний випадок, бо інші новгородські літописні матеріали, як видно з нашої таблиці, зберігались і переписувались у самому Новгороді, і з нього поширювались далі, а тут маємо шлях із Новгорода назад у Новгород через Москву.

Імена єпископів

Велику підтримку вірогідності ПВК дає один грецький документ, який зберігається у Римі, у бібліотеці Ватікана (колекція грецьких рукописів, № 840). Нам варто запам'ятати цей номер – він нам ще знадобиться!

Російський історик (німецького роду) Василь Едуардович Регель (1857 – 1832), під час своєї поїздки до Риму (десь у 1884 – 1888 роках) оглянув цей збірник (за його міркуваннями, 15 ст.) і виявив у ньому серію записів про призначення руських єпископів у 2 чверті 14 ст. [слідуючи Б. Л. Фонкичу (як далі), буду скорочено називати їх «Записками Регеля», ЗР] Вони написані на аркушах 9 звор. та 10, почерком, відмінним від інших частин рукопису.

Ці записи були опубліковані (в російському перекладі) і прокоментовані російським істориком Василем Григоровичем Васильєвським (1838 – 1899) [*Васильевский В. Г.* Записи о поставлении русских епископов при митрополите Феогносте в ватиканском греческом сборнике. – Журнал Министерства народного просвещения, 1888 г., т. 255, № 2 (февраль), с. 445 – 463]. Грецький текст був опублікований трохи пізніше самим Регелем [Analecta Byzantino-Russica / ed. W. Regel. – Petropoli: 1891, p. 32 – 38 (коментар), 52 – 56 (грецький текст)].

Всього тут маємо 13 записів за 1328 – 1347 роки. Щодо його походження слід погодитись із думкою Васильєвського, що Феогност подав ці записи до константинопольського патріарха з метою показати, що він не на словах тільки, а й на ділі є адміністратором всієї Руської митрополії, і її не можна ділити на частини (а такі експерименти тривали упродовж всього 14 ст. і далі, аж до фактичного поділу в середині 15 ст.).

Порівняння переліків єпископів виглядає так:

ПВК (С1С-8)	Записи кодексу 840
Григорій **Полоцький**	Григорій **Холмський** – № 1 (травень 1328 р.); № 2 (травень 1328 р.); № 4 (6 грудня 1331 р.); № 5 (квітень 1332 р.); № 12 (25 серпня 1331 р.); № 13 (19 вересня 1335 р.)
Афанасій Володимирський	№ 1 (травень 1328 р. – призначений єпископом); № 4 (6 грудня 1331 р.); № 5 (квітень 1332 р.); № 12 (25 серпня 1331 р.); № 13 (19 вересня 1335 р.)
Федір Галицький	№ 2 (травень 1328 р. – призначений єпископом); № 3 (13 жовтня 1329 р.); № 4 (6 грудня 1331 р.); № 5 (квітень 1332 р.); № 12 (25 серпня 1331 р.); № 13 (19 вересня 1335 р.)

Марко Перемиський	№ 1 (травень 1328 р.); № 2 (травень 1328 р.); № 5 (квітень 1332 р.); № 12 (25 серпня 1331 р.)
Іван Холмський	–

Таким чином, існування і активність єпископів Афанасія, Федора і Марка в потрібний нам час підтверджується кількома записами про їх участь у призначенні нових єпископів, і розподіл їх столів також співпадає з ПВК.

Розбіжності пов’язані з Іваном Холмським, якого не знає наше грецьке джерело, та Григорієм Полоцьким. В усіх 13 записах немає ні одного полоцького єпископа, і можна думати, що церковна влада Феогноста на Полоцьк не поширювалась. Це – незаперечна помилка, вину за яку Васильєвський складав на літописця [с. 455]. Я теж так думаю – ми маємо ПВК у списках 1-ї третини 15 ст., коли пам’ять про цих єпископів уже згасла (якщо взагалі колись була), і писар міг помилитись у переписуванні невідомих йому імен, або рукопис, з якого він переписував, був у цьому місці пошкоджений.

Отже, грецький запис № 12 говорить нам про вибір і призначення Василя архієпископом Великого Новгорода – тобто про центральну подію ПВК. Дата в записі – 25 серпня 6839 р., 14-го індикту – повністю відповідає даті С1С-7 – у серпні, на день св. апостола Тита (він припадає якраз на 25 серпня). Більше того, кандидатами на престол запис називає «ієромонаха Арсенія, Василя ієромонаха, Лаврентія архімандрита» [с. 452] – і в ПВК ми бачимо кандидатом Арсенія (С1С-10 – 13).

Співпадіння дат та імен учасників події взаємно зміцнює довіру як до ПВК, так і до грецьких протокольних записів.

А де ж **історіографія**? Її як такої наша вузька тема не має. В цьому легко переконатись, переглянувши праці, присвячені «походу Гедиміна на Київ». Майже кожен автор, котрий писав про цю «подію», на наступних сторінках торкався і «Повісті про Василя Каліку». Але переважна більшість обмежувалась тим, що переповідала її зміст і аналізувала політичний контекст події. Джерелознавчого аналізу повісті, здається, ніхто не робив.

Таким чином, попри відносно пізнє походження збережених списків, ми можемо вважати «Повість про Василя Каліку» вірогідним джерелом для описуваних подій. За широкою спиною архієпископа Василя в’їхав в історію і «князь Федір».

«Уривки Бенешевича»

Вивчення рукопису

Ватіканський грецький рукопис № 840, номер якого я просив запам’ятати в попередньому параграфі, викликав певний інтерес дослідників. В 1910 р. з’явився каталог грецьких рукописів Ватікану [Specimina codicum Vaticanorum graecorum / P.

Franchi de Cavalieri, H. Lietzmann. – Bonn: Marcus, 1910, p. 15 (стислий опис), p. 42 (факсиміле арк. 52 v.)], в якому «наш» рукопис помилково датовано «близько 1330 р.» на підставі згаданих вище статей Васильєвського та Регеля.

Більш докладний опис рукопису дав російський вчений-візантініст Володимир Миколайович Бенешевич (1874 – 1938) [*Бенешевич В. Н.*Синагога в 50 титулов и другие юридические сборники Иоанна Схоластика : К древнейшей истории источников права греко-восточной церкви. – СПб. : тип. В. Киршбаума, 1913. – VIII, 345 с. Це окреме видання позначене як відбиток з Записки классического отделения Русского археологического общества, 1914 г., т. 8, але датоване попереднім роком]. В ньому «нашому» кодексу присвячено 15-й параграф 2-го розділу (с. 166 – 175), де зазначено, що В. Б. зробив повну фотокопію рукопису (с. 169).

Рукопис містить 246 аркушів паперу різних сортів, з них основним почерком написано власне список «Синагоги (Номоканона) у 20 титулів» (арк. 15 r. – 238 v.). Перед цим блоком і після нього йдуть окремі статті на папері різних сортів, писані різними почерками 14 – 16 ст. В. Б. датував рукопис 14 ст., але це датування ніяк не обгрунтоване; інші автори датували його від 13 до 16 ст. Аналізу водяних знаків паперу немає.

Прямі дати, наскільки я міг зрозуміти, містяться тільки в розглянутих вище «Записках Регеля». Ці записи написані на звороті арк. 9 та на лицевому боці арк. 10; перед ними (арк 8 r. – 9 v.) і після них (арк. 10 v. – 12 v.) йдуть інші статті.

Останній, 243-й аркуш рукопису також потрапив у число додаткових аркушів випадково. Він містить записи, які стосуються руської церкви [*Бенешевич*, с. 167 – 169; далі скорочено УБ – Урривки Бенешевича]. Його дослідженню присвячена стаття М. Приселкова та М. Фасмера [*Приселков М. Д., Фасмер М. Р.* Отрывки В. Н. Бенешевича по истории русской церкви 14 века. – Известия отделения русского языка и словесности Академии наук, 1916 г., т. 21, кн. 1, с. 48 – 70; до статті мали бути додані фотокопії аркушів ЗР та УБ (с. 49), але в доступному скані їх немає].

Пізніше увагу кодексу 840 приділив Петер Шрайнер [*Schreiner P.* Der byzantinischen Kleinchroniken. – Wien, 1975, 1 Teil, S. 602 – 608, 677 – 678; 1979, 3 Teil, S. 122 – 125 – згідно посилання Б. Л. фонкича]. Ця робота недоступна у Мережі, тому сказати щось більше про неї не можу. Б. Л. Фонкич зауважив, що Шрайнер вважав аркуш із «Уривками Бенешевича» 244-м, не 243-м.

Окрему статтю про кодекс 840 написав Б. Л. Фонкич [*Фонкич Б. Л.*Греческие рукописи и документы в России в 14 – начале 18 в. – М.: Индрик, 2003 г., с. 21 – 27; до статті додано фотокопії «наших» аркушів 9-10 та 243, скопійовані зі статті Приселкова і Фасмера. Висловлюю щиру вдячність пані Вірі Ченцовій, котра звернула мою увагу на цю статтю]. Характер дослідження зі статті не зовсім зрозумілий. З одного боку, автор заявив: «Излагая далее результаты нашей **непосредственной работы** с кодексом

Vat. gr. 840 […] Палеографический и **кодикологический** анализ…» [с. 23, виділення моє] – з чого можна думати, що він вивчав кодекс в натурі. З другого боку, де фотографії, зроблені ним? Чому додано копії з копій при статті Приселкова і Фасмера? В результатах йдеться тільки про палеографію, а де ж обіцяний кодикологічний аналіз? І знову – чому немає опису філіграней рукопису (або виразної заяви, що їх немає)? В усій статті немає ані слова про філіграні, що не може не дивувати.

Щоб не вставати двічі – пару слів про фотокопії. Видно, що аркуші досить далекі від прямокутної форми, і то аркуші ЗР не подібні до аркуша УБ – чи всі аркуші кодексу мають одну й ту саму неправильну форму, чи тільки «наші»? Чи не може форма аркушів сказати щось про порядок формування кодексу? Далі, на аркушах ЗР видно виразні сліди підмокання – менший у лівому верхньому куті, більший у правому верхньому куті. На аркуші УБ таких слідів немає зовсім. Чи підмокання йшло від початкових аркушів углиб блоку і не дійшло до кінцевих аркушів? Чи цей аркуш УБ був підшитий до кодексу уже після його намокання й висихання? На всі ці запитання мала б відповісти кодикологія…

В аналізі палеографії Фонкич розійшовся зі Шрайнером, котрий вважав, що ЗР та УБ писані різними писарями. Б. Ф. вважав, що ЗР написані двома писарями, і вони ж писали УБ (там є ще записи третього писаря). Я не маю підстав більше довіряти Фонкичу, ніж Шрайнеру, і не маю підстав більше довіряти Шрайнеру, аніж Фонкичу. Можу тільки сказати, що палеографія в тому вигляді, як вона представлена в нашій темі – це мистецтво або гуманітаристика, але не наука (немає верифікованої, незалежної від особи дослідника, істини). Можливо, в майбутньому, коли буде запроваджено комп'ютерний аналіз палеографії і нагромаджена відповідна база даних, палеографію і вдасться перетворити на науку, зі статистичною перевіркою гіпотез і об'єктивними висновками. Але цей евентуальний порятунок прийде з боку спеціалістів з інформаційних технологій, не з боку гуманітаріїв.

На підставі палеографії Б. Ф. уявляв собі таке походження нашого кодексу: вона була переписана на початку 14 ст., привезена «в Россию» митрополитом Феогностом наприкінці 1320-х років (зауважу в дужках, що «России» тоді ще не існувало, і було далеко не ясно, чи вона колись з'явиться). За Феогноста на вільних сторінках рукопису поступово, упродовж якогось часу робились записи ЗР та УБ. Рукопис зберігався в Москві до 1437 р., коли митрополит Ісидор перевіз його до Риму.

Ці висновки уже сприйняті в історіографії [*Бибиков М. В.*Византийские источники. – «Древняя Русь в свете зарубежных источников», М., 2013 г., с. 108] – навіть у спрощеному вигляді («сам ватиканский кодекс был создан в 14 в. на Руси»).

Найбільша проблема, котра не може бути вирішена без обстеження рукопису в натурі – це питання про датування аркуша УБ. Як уже зазначено, філігранями рукопису ніхто не займався, чи є якісь філіграні на аркуші УБ – невідомо. Перші зразки документів, писаних у північно-східній Русі на папері, збереглися від середини 14 ст. [*Лихачев Н. П.*Бумага и древнейшие бумажные мельницы в Московском государстве. – Записки имп. Русского археологического общества, 1891 г., т. 5, с. 3]. Це – офіційні акти високої цінності, і тому використання для них привозного (мабуть італійського і мабуть дуже дорогого) паперу цілком виправдано.

Але УБ – це чорнові записи. Можна думати, що для такої потреби папір почали використовувати лише тоді, коли він набув відносного поширення, став дешевшим і доступнішим. Записи, як зазначив Бенешевич (с. 167), зроблені різними почерками. Можна думати, що тут ми маємо оригінальний аркуш, а не пізнішу копію. Залишається неясним, чи всі записи зроблені упродовж нетривалого часу, чи є тут раніші та пізніші (розділені десятиліттями чи більше) записи. Якщо вірити Фонкичу, цей аркуш був вшитий в книгу одразу при її створенні на початку 14 ст., але як тоді бути із різносортністю паперу, котру відзначав Бенешевич? Тут щось міг би дати кодикологічний аналіз (безвідносно до філіграней), але його поки що не маємо. Отже, припущення Фонкича – це тільки одна з можливостей.

Я буду користатись перекладом Приселкова-Фасмера, але з їх статті видно, що текст містить багато малозрозумілих і незрозумілих слів, вимагає кон’єктур і доповнень. Тому було би бажано, щоб хтось із знавців грецької мови заново переглянув рукопис і дав новий переклад (Фонкич у своїй статті тільки відзначив велику кількість орфографічних помилок у ЗР).

Географічні назви

За змістом уривки можна поділити на три групи. **Перша** – це записи богословського змісту (за розбивкою Приселкова-Фасмера (П-Ф) – 2 – 6, 11), про призначення яких не можна сказати нічого певного.

Другу групу утворюють два хронографічих записи. Запис 12 – це грецький переклад статті 6366 (858) року з «Повісті времен і літ» про охрещення болгар. Він є в багатьох літописах (Лаврентіївському – ПСРЛ, 1926 г., т. 1, ч. 1, стб. 16; Новгородському 4-у – ПСРЛ, 1915 г., т. 4, ч. 1, с. 10 та інших). Запис 13 – коротка згадка про охрещення Русі в 6496 (988) році, також походить від «Повісті времен і літ».

Кому й навіщо знадобилась ця історична довідка про охрещення (православне!) народів східної Європи? Перше, що спадає на думку – вони стояли у якомусь зв’язку з унійними комбінаціями 1430-х років, поїздкою митрополита Ісидора на Флорентійський собор. Але я розумію всю слабість такого здогаду і можу визнати, що могло бути й багато інших причин, включно із елементарною цікавістю до церковної історії (без огляду на практичне значення інформації).

Третю групу утворюють уривки 1, 7 – 10 переважно господарчого змісту, котрі містять імена людей, назви місцевостей і навіть одну хронологічну вказівку – «місяця вересня індиктіона 14» (П-Ф 8). Записи господарчого змісту в свою чергу можна поділити на такі, котрі фіксують наявність, записи пожертвувань (приходні касові ордери, як сказав би сучасний бухгалтер) та записи боргів (грошей та майна, яке перебуває в чужих руках). В 10-у уривку двічі сказано, що записане майно належить митрополиту; в 1-у записі перелічено речі, котрі знаходяться у Якова після смерті митрополита. Ім’я митрополита не названо. Можна не сумніватись, що всі ці господарчі записи стосувались якогось митрополита. Кого ж саме?

Якщо виписати всі географічні назви з цих уривків, вийде наступна таблиця:

Уривок П-Ф	Імена	Примітки
1	Брянськ	
	князь Муромський Ярослав	
7	люди Пацинського (Πατζυνισκίου) – Андрій, Филип, Гавриїл, Филимон	Цього Пацинського П-Ф назвали *князем* – але такого слова у грецькому тексті немає
8	Місяця вересня індиктіона 14 вийшов Сава від нас з Владимира	
10	Москва	
	Кострома	
	Малий Онуград	
	Галич	
	містечко Стольне	У Бенешевича Στολ[]έκον, у П-Ф Στολ[ί]σκον (без коментарів)
	Козельськ	
	Князь Друцька Михайло	
	Єпископ Іоан Смоленський	
	Георгій Сугдаєць	
	Москва	
	Кострома [?]	
	Переяславль	
	Юр’їв	
	Владимир, княгиня	
	Порник Сугдаєць узяв дочку Антонія	П-Ф: Порник – неясне слово, можливо, власне ім’я

Запис про «людей Пацинського» П-Ф пов’язували із місцевістю Пацин в Рославському повіті Смоленської губернії. нині така місцевість невідома.

Назва «Малий Онуград» може стосуватись будь-якого з Новгородів, окрім Великого: і Нижнього, і Сіверського, і Литовського. Упевненість П-Ф, що йдеться саме про Новгородок Литовський, не має певних підстав.

Що за містечко *Столекон* або *Століскон* – я здогадатись не можу.
Село Стольне (Менський район Чернігівської обл.) відоме, здається, з початку 17 ст., містечко Столін (Берестейська область Білорусії) – з 1555 р. Це, здається, мало нам підходить.

За винятком цих назв решта лягає на карту наступним чином:

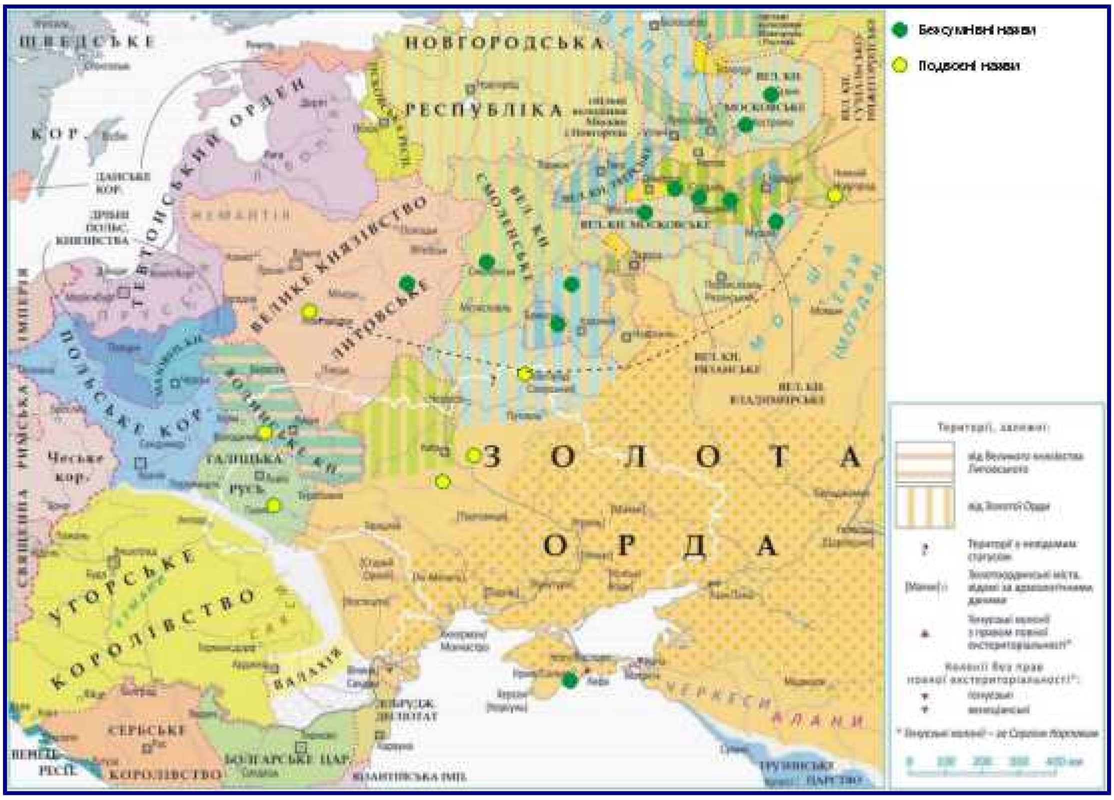
● Безсумнівні назви
● Подвоєні назви
ШВЕДСЬКЕ
КОР.
ДАНСЬКЕ КОР.
ТЕВТОНСЬКИЙ ОРДЕН
НОВГОРОДСЬКА РЕСПУБЛІКА
ВЕЛ. КН. МОСКОВСЬКЕ
ВЕЛ. КН. СМОЛЕНСЬКЕ
ВЕЛ. КН. ТВЕРСЬКЕ
ЖЕМАЙТІЯ
ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ
ПОЛЬСЬКЕ КОР.
СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ
Чеське кор.
ГАЛИЦЬКА РУСЬ
ВОЛИНСЬКЕ КН.
ВЕЛ. КН. РЯЗАНСЬКЕ
ВЕЛ. КН. ВЛАДИМИРСЬКЕ
МОРДВА
ЗОЛОТА ОРДА
УГОРСЬКЕ КОРОЛІВСТВО
ВАЛАХІЯ
СЕРБСЬКЕ КОРОЛІВСТВО
БОЛГАРСЬКЕ ЦАР.
ВІЗАНТІЙСЬКА ІМП.
ЧЕРКЕСИ
АЛАНИ
ГРУЗИНСЬКЕ ЦАРСТВО

Географічні назви «Уривків Бенешевича»
на тлі карти східної Європи 1341 року

Карта надана Дмитром Вортманом, за що висловлюю йому щиру вдячність.

Заради об’єктивності я наніс на карту (жовтими колами) кілька подвоєних назв із повищої таблиці: окрім Владимира на Клязьмі – також Володимир на Волині, окрім Галича Костромського – також Галич у Прикарпатті, окрім Переславля-Залеського – «наш» Переяслав-Хмельницький, окрім Юр’єва-Польського – Юр’їв (Білу Церкву) на Росі. Але немає сумніву, що з кожної пари подвоєних назв в «Уривках» фігурує перший об’єкт.

Одного погляду на карту досить, щоб переконатись: переважна більшість назв стосується території північно-східної Русі, і то спеціально – території домену великого князя владимирського (московського). Ми не бачимо в переліку назв з Ростовського, Ярославського, Тверського князівств, з терену Великого Новгорода. Натомість бачимо Муром, який з 1392 року був приєднаний до Московського князівства (разом із Нижнім Новгородом). Я добачаю в цьому певну хронологічну вказівку, і навіть схильний вважати «Малий Онуград» – Нижнім Новгородом.

У таблиці двічі згадана Сугдея (Судак у Криму), але не прямо, а через іменування осіб «сугдейцями» (катойконім по науці, тобто назва жителя за назвою населеного пункту). Думаю, контакти цих сугдейців (греків?) з митрополитом мали місце у північно-східній Русі, скоріше за все у Москві.

За межами володінь великого князя владимирського знаходяться: Козельськ (маленьке князівство, котре в 15 ст. було предметом боротьби Москви і Литви), Брянськ (належав Литві від кінця 14 ст. до 1500 р.), Смоленськ (належав Литві від 1395 – 1404 років), Друцьк (належав Литві, мабуть, з середини 14 ст.).

З усього цього однозначно випливає: «наш» митрополит був митрополитом **московським**. Неможливо собі уявити, щоб якийсь інший митрополит роз'їжджав по території, підвладній великому князю владимирському, збирав на цій території гроші (включно із самою Москвою) – і в Москві про це нічого ані не знали, ані не вживали заходів.

Разом з цим «наш» митрополит мав змогу їздити на територію, підвладну Великому князівству Литовському, і також мати там майнові справи, збирати грошові внески.

Заповіт митрополита Фотія

Дуже важливе значення має уривок 9, попри те, що там немає географічних назв. В ньому йдеться про жито **у снопах і стогах** (не у збіжжі!) і про те, що певна кількість жита була роздана селянам **у борг**. Виділені моменти показують, що митрополит провадив власне польове господарство (ну, через управителя, мабуть), тобто **володів селом**.

Цікавою для нашої теми здається духовна грамота митрополита Фотія, написана за зразком грамоти Кіпріана [1406 р. – ПСРЛ, 2000 г., т. 6, ч. 1, стб. 529 – 530] – тим показовіші відмінності між ними. Заповівши (за Кіпріаном) великому князю Василю Васильовичу свою душу і дім пречистої богородиці, Фотій продовжив так:

> А ведомо было […] как есми пришёл на Москву на митрополию, после своего брата святителя Киприана митрополита Киевского и всея Руси, не обретох в дому церковном ничтоже; и что, сыну князь великий, откуда мне пришло в вотчине великого вашего государства, и в Литовской земле, и от иных земель, от благородных и благоверных князей и от всех православных христиан, кто что дал в милостыню мне о искуплении грехов своей души, от злата ли кто дал, от серебра ли, или от сосудов от серебряных, а иные велели дать в Цареграде, или во Святую Гору, и от того что не успел отправить – […] и от том всём благословляю тебя, сына своего великого князя, чтобы то всё соблюдено, а не подвигнуто бы было ничтоже ни от кого, занеже то есть дано богу за грехи христианские.

> [Далі Ф., знову за Кипріаном, заповідав князю своїх бояр, ченців та слуг, і просив, щоб їх не відстороняли від служби. Далі важливі речі:]
>
> Также сыну князь великий и все благоверные князья ведаете, что как по грехам от пожара грамоты все церковные погорели, ино также чтобы церковная на веки не приобижено было ничтоже. [Простою мовою, щоб спритні люди не розхапали те, що дано на митрополію за цими грамотами.]
>
> А что как есми пришёл на свою митрополию, и дом церковный и сёла нашёл есми пуста, и колико дал бог силу строил и исполнил всем, от мору и от меженины что ся истеряло, ино то есть в божих судьбах; а что еси остало, или что прикупил есми в дом святой богородицы, а что отколе прибыло в дом святой богородицы, земли или воды, и то бы всё не подвигнуто от церкви божей [ПСРЛ, 1853 г., т. 6, с. 147 – 148].

Як не дивно, все це дуже нагадує УБ! В УБ ми маємо і роз'їзди митрополита по вотчині (домену) великого князя, і поїздки в Литву, й «інші землі» (Судак-Сугдея). Маємо в УБ пожертвування для митрополита – як від князів, так і від інших людей; маємо пожертви у золоті, у сріблі і навіть у посудинах (єпископ Іоан Смоленський дав якийсь срібний предмет; неясне грецьке слово М-Ф пропонували читати як «мала посудина», с. 59 – 60).

Бачимо ми в УБ й допомогу селянам (жито на борг) – цілком може бути, що це зумовлено посухою (межениной), згаданою в заповіті.

Справдилось і побоювання митрополита, що після його смерті його майно розхапають. В УБ ми бачимо, що якийсь князь Дмитро узяв цілий табун коней – аж 32! Розійшлися по руках інші цінні речі (золотий хрест, дорогоцінний одяг).

Всі ці господарські клопоти, безперечно, не були журбою одного тільки Фотія – можна припускати, що вони якоюсь мірою торкались кожного митрополита. Але у заповіті Кипріана ми нічого подібного не бачимо. Залишаючись на грунті позитивних фактів, слід визнати, що Фотій ними журився більше за своїх попередників.

Імена людей

Наступним предметом для розгляду є **особові імена** в УБ. Розглянемо їх у порядку слідування в таблиці.

Уривок П-Ф	Імена	Примітки
1	Арсеній	
	Яків	
	«після смерті митрополита»	
	Гурій? Гур'ян?	У Бенешевича це слово не прочитане, стоять…; П-Ф прочитали тут Γου[γ]ιαν, в перекладі поставили Г[…]ія

	Ростислав?	У Бенешевича – Ρόσθλαβος, у П-Ф – Ρόστλαβος, пропоновані імена – Рослав, Радслав, Ратслав
	князь Муромський Ярослав	
7	Харалампій	
	люди Пацинського (Πατζυνισκίου) – Андрій, Филип, Гавриїл, Филимон	Цього Пацинського П-Ф назвали *князем* – але такого слова у грецькому тексті немає
	Чолка с братом своим и отцом Павлом и матерью своей. Чолкма и πουκός…	Останнє слово П-Ф залишили без перекладу як незрозуміле, можливо, власне ім’я. Я думаю, це початок якогось дарчого запису
8	Місяця вересня індиктіона 14 вийшов Сава від нас з Владимира	
10	Федір чернець	
	Георгій, чоловік Козьми	
	Владичко	
	Андрій	У нього – 15 гривень митрополита
	Дмитро князь	
	Владичко	У нього – золотий хрест митрополита
	Дмитро	
	Федір брат Гедиміна	
	Олександр князь	
	Князь Друцька Михайло	
	Єпископ Іоан Смоленський	
	Георгій Сугдаєць	
	Єпископ	
	Артемій	
	Монах Антоній	
	Владимир, княгиня	
	Боярин	
	Порник Сугдаєць узяв дочку Антонія	П-Ф: Порник – неясне слово, можливо, власне ім’я

– *Ростислав* – в обох виданнях грецького тексту тут маємо ім’я, котре містить -*стл*- (чи через *тету*, чи через *тау*). Тому я думаю, що тут ховається ім’я *Рост[ис]лав*. Тому мені не здається переконливим зближення цього імені з Ратиславом з ПВК (С1С-18), як це робили П-Ф (с. 67).

– *князь Муромський Ярослав* – серед муромських князів відомі Ярослав Святославич (1096 – 1127), Ярослав Юрійович (1327 – після 1328), а також (брати?) Василь Ярославич († 1345) та Юрій Ярославич (згаданий у 6859 (1351) та у 6863 (1355, †) роках [ПСРЛ, 1913 г., т. 18, с. 97, 99]). Цих останніх князів вважають синами кн. Ярослава Олександровича Пронського, згаданого один раз у 6850 (1342) році [ПСРЛ, 1913 г., т. 18, с. 94]. Ми не маємо вказівок, що він княжив колись у

Мурому, але враховуючи звичай рязанських князів постійно зганяти один одного з престолів (хоча б названі епізоди 1342 та 1355 років), такого не можна виключити.

Також може бути, що тут записано не удільного князя муромського, а якогось служилого князя Ярослава, котрий був московським губернатором у Муромі, і з цієї нагоди неофіційно названий *муромським*.

Отже, це ім’я не вдається впевнено прив’язати до якогось часу й обставин.

– *люди Пацинського* – П-Ф даремно назвали цього Пацинського князем, таких князів історія не знає [*Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy od końca 14 w. – Warszawa: 1895].

– *Дмитро князь* – популярне князівське ім’я (7-е місце серед князівських імен Печерського синодика), так само як і *Олександр* (8-е місце). Шукати їх, не маючи додаткових вказівок – справа марна. Вважати Дмитра волинським князем Любартом Гедиміновичем (П-Ф, 66 – 67) немає жодних підстав. Зрештою, звідки у митрополита узявся цілий табун коней на Волині, коли його основна територія – велике князівство Владимирське?

– *Федір брат Гедиміна* – справді дуже спокусливо побачити тут славного великого князя литовського Гедиміна (1316 – 1341), і П-Ф так і зробили (с. 63). Але:

1, запис не дає ніякого натяку, щоб цей Гедимін був князем, а тим більше великим князем литовським.

2, чи справді литовські імена настільки унікальні, щоб на це можна було покладатись? Наприклад, ім’я *Вітовт* носив великий князь литовський (1392 – 1430), але маємо згадку про литовського князя Юрія Вітовтовича з 6850 (1342) [ПСРЛ, 2000 г., т. 6, ч. 1, стб. 416] та 6857 (1349) років [Псковские летописи. – М.: 1955 г., вып. 2, с. 26]. Отже, можна думати що його батько Вітовт діяв у 1-й третині 14 ст. і теж звався князем.

3, немає нічого неможливого, щоб якийсь литовець мав брата, охрещеного православним іменем Федір (дуже поширене ім’я, 3-е місцесеред нетитулованих імен Печерського синодика). Але імена інших родичів Гедиміна такі: Вітень (брат чи якийсь інший родич), Воїн (чітко названий братом великого князя Гедиміна [Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л., 1950 г., с. 98]), сини – Монтивид, Наримонт, Ольгерд, Явнут, Кейстут, Коріат, Любарт [ПСРЛ, 1922 г., т. 15, ч. 1, стб 117 та інші літописи]. Ім’я *Федір* з’являється у династії Гедиміновичів тільки серед онуків Гедиміна (у князів Федора Ольгердовича та Федора Любартовича), але пізніше воно не вживалось, його важко зарахувати до традиційних династичних імен цієї династії.

Серед безсумнівних родичів Гедиміна не бачимо **жодного**православного імені, і залишаючись на позитивному грунті, на грунті фактів, мусимо визнати, що православних серед його родичів не було.

Висновок однозначний: Гедимін з УБ – це не великий князь литовський, а якась інша особа.

– *Князь Друцька Михайло*. Проблема із князями Друцькими [*Wolff J.*Kniaziowie litewsko-ruscy od końca 14 w. – Warszawa: 1895, s. 55 – 64]полягає в тому, що їхня рання історія геть невідома. Якщо не торкатись князів з давньоруського часу, котрі явно не мають відношення до нашої теми, історичні відомості про Друцьких ми маємо тільки з початку 15 ст., ніяк не раніше. Попередні покоління відомі виключно з родовідних книг, складених в середині 16 ст., отже, через 150 чи більше років від часу життя потрібних нам князів. Отже, цих князів слід вважати літературними, плодами генеалогічних фантазій 16 ст. Таким є легендарний протопласт роду Друцьких – князь Михайло, поставлений у Вольфа (с. 64) на початку дерева.

Реальним, а не літературним князем був Михайло Підберезький, котрий загинув у битві на Ворсклі в 1399 р. (це – єдина згадка про нього). Вольф наказав йому бути праонуком Михайла 1-го (через сина Семена й онука Дмитра), але з цим ніяк не можна погодитись. Як я уже відзначав, на це немає ніяких позитивних вказівок. Навіть імені Михайлового батька ми не знаємо.

Натомість маємо іншого князя Підберезького – Семена Ямонтовича, відомого у 1506 – 1530 (помер не пізніше 1540 р.) [*Wolff J.*, s. 151 – 152]. Як же Підбереззя перейшло до нього? Ясно, що загиблі на Ворсклі Михайло Підберезький та його брат Олександр не залишили нащадків, або їх рід вигас. І Підбереззя перейшло не до князів Друцьких (їх буцімто-родичів), а відійшло великому князю, котрий і передав його іншому власнику, котрий теж не залишив нащадків.

Таким чином, маємо аж дві спроби заснувати династію князів Підберезьких, обидві невдалі.

Для нашої теми істотно, що цей Михайло Підберезький – **не Друцький** і втягнутий у генеалогію Друцьких «оплошно и не справясь с делом». А більше в роду Друцьких (справжніх) ніякого Михайла історія не знає – аж до 2 пол. 15 ст. включно.

З цього імені ми не можемо видобути ніяких вказівок на час написання УБ, і навіть маємо сумнів – чи не помилився писар в імені та / або титулі князя?

– *Єпископ Іоан Смоленський* – на сьогодні нам відомий тільки один смоленський єпископ такого імені, згаданий у 1335 р. (ЗР, № 13). Це – досить поважний аргумент на користь датування УБ часом митрополита Феогноста. Але враховуючи міру неповноти наших знань про смоленських єпископів [*Блажейовський Д.* Ієрархія київської церкви : 861 – 1996 рр. – Льв. : Каменяр, 1996 р., с. 153 – 157], не можна повністю відкинути існування іншого єпископа з таким популярним іменем.

Наприклад, ми не знаємо, хто був смоленським єпископом після висвячення Герасима на митрополита в 1433 р. Блажейовський наказав йому суміщати обидві посади, чи воно справді так було – невідомо. Але після смерті Герасима (1435 р.) ми маємо наступну згадку про єпископа Семена з 1440 р. Ясно, що можливі нетривалі – на 1 – 2 – 3 роки – єпископські каденції, котрі саме через нетривалість не встигли залишити міцного сліду в документах.

Історіографія

Я уявляю **справу появи «Уривків Бенешевича»** наступним чином. Записи на цьому аркуші велись за митрополита Фотія і призначались саме для нього, тому і писались грецькою мовою, котрою він будь-що-будь володів краще, ніж руською (ми маємо власноручні грецькі підписи Фотія на духовних грамотах великого князя Василя Дмитровича (бл. 1417 р. та бл. 1423 р.), на двох договірних грамотах великого князя Василя Васильовича та князя Юрія Дмитровича (1428 р.) [Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей 14 – 16 вв., М.-Л.: 1950 г., № 21, 22, 24]; до речі, любителі палеографії могли б порівняти ці підписи з почерками УБ).

Записи почали вестись бл. 1420 року (14-й індикт припадав на правління Фотія тільки один раз – у 6929 році, від вересня 1420 до серпня 1421 р.). Можливо, запис про подарунок князя Михайла Друцького зроблено під час останньої поїздки Фотія до Литви в 1430 р.

Після смерті Фотія в 1431 р. наступний митрополит Ісидор з'явився в Москві тільки в 1437 р. і намагався з'ясувати, куди розплилось за цей час майно покійного Фотія. Так виникли записи майна «покійного митрополита», теж ведені грецькому мовою, бо розраховані на читання греком Ісидором. Коли в 1441 році Ісидор виїжджав з Москви (уже без надії до неї повернутись), він узяв з собою архів, серед якого був і аркуш чорнових записів – УБ. В Римі Ісидор зайнявся упорядкуванням своїх паперів, і при цьому аркуш УБ був підшитий до кодексу № 840.

Інша можливість, яку припускав Фонкич – що записи велись на вільному аркуші, уже приплетеному до кодексу. В такому випадку виходило би, що митрополит (хто б він не був) весь час возив його з собою. Її теж не слід повністю відкидати.

Я розумію слабкі місця цієї реконструкції, але вони притаманні й іншим запропонованим версіям. До отримання об'єктивних даних про датування кодексу 840 та окремих його складових справа залишається непевною, і може статись, що ці дані змусять повністю переглянути всі висунуті гіпотези.

Як же історики інтерпретували записи УБ?

Першу гіпотезу висунули Приселков і Фасмер. Вона спиралась на ім'я смоленського єпископа Іоана (слушно) і на Гедиміна, якого оголосили великим князем литовським (це явно помилково). Тому записи датовано часом митрополита Феогноста, 14-й індикт стосувався 6839 року (вересень 1330 – серпень 1331), померлий митрополит – Феофіл, який перебував у 1329 році в Константинополі і якому П-Ф наказали померти перед 1330-м роком. Феогност хотів заволодіти його майном, котре лишилось на Волині, і тому сам приїхав на Волинь, при цьому з'ясувалось, що коней забрав князь Дмитро, в якому П-Ф бачили Любарта Гедиміновича.

З усього цього випливало, що Федір, брат Гедиміна – це той самий «київський князь Федір», якого ми знаємо з С1С-17.

Гіпотеза укладена досить зручно, і як на історичний роман – то кращої й не треба. Але сама по собі вона надзвичайно слабка:

1, Гедимін не названий князем. Крапка!

2, ні, ви не зрозуміли! Ніякого «князя Гедиміна» в УБ взагалі немає, є просто Гедимін, без титулу, невідома нам особа. Що понад те – то від лукавого.

3, Федір, брат Гедиміна, також не названий князем. Невідома нам нетитулована особа. Крапка!

4, ні, ви знову не зрозуміли! Ніякої вказівки, що цей Федір був князем, а тим більше – князем київським, в УБ взагалі немає. Що понад те – то від лукавого.

5, Любарта-Дмитра ми бачимо на Волині від 1341 року, не раніше. Фількіна «грамота Любарта 1323 року» – фальсифікат з початку 17 ст., з неможливою датою.

6, Про Феофіла ми знаємо тільки, що він був і що він уживав титул «митрополит». Ніякої митрополії він не мав. Якщо він і планував викроїти собі «хатинку» з частини митрополії всієї Русі, то до цього ніколи не дійшло – перш за все тому, що не було ніякої світської влади, котра б хотіла мати таку митрополію. Феофілу залишалось або зігнати Феогноста, або зникнути (ми бачимо оце останнє).

Ясна річ, що митрополит, який з усього необхідного для управління церквою мав тільки патріарше висвячення, не міг володіти табуном коней, та й золотий хрест і дорогоцінний одяг були йому не по плечу.

Таким чином, від прив'язки усіх подій до 1330-х років лишається тільки ім'я смоленського єпископ Івана.

Ця гіпотеза, попри свою очевидну нездалість, була з ентузіазмом сприйнята наступними істориками (перелік праць склала О. В. Русина [*Русина О.В.* Псевдокиївські князі 13 – 15 ст. – В кн.: *Русина О.В.* Студії з історії Києва та Київської землі. – К.: 2005 р., с. 64 – 66]). Не претендуючи на вичерпну бібліографію питання, додам, що найновіші дослідники визнають київського князя Федора братом Гедиміна [*Полехов С. В.* Наследники Витовта. – М.: 2015 г., с. 73].

О. Р. вказала на такі слабкі місця в побудові П-Ф:

1, немає підстав відносити згадку про померлого митрополита до 14-го індикту (слушно);

2, кон'єктура Кентіміну – Гедимін є гіпотетичною (я, щоправда, кон'єктури, тобто доповнених літер, в цьому імені не побачив – ані у Бенешевича, ані у Приселкова-

Фасмера; міркування щодо грецької фонетики на користь такого прочитання [П-Ф, с. 50 – 51] виходять за межі моєї компетенції і вимагають фахової перевірки);

3, немає князівського титулу при іменах Федора й Гедиміна.

О. Русина висунула іншу гіпотезу, згідно якої померлий митрополит – це Максим († 1305 р.), Яків з УБ-1 – владимирський єпископ Яків (1288 – 1295), погано збережене ім'я, що починається на Г (УБ-1) – владимирський ігумен Геронтій, кандидат на митрополита після Максима. Частина речей Максима залишилась у Брянську під час його переїзду з Києва до Владимира на Клязьмі в 1299 р., і коли митрополитом в 1308 році став Петро, він намагався це майно виручити (з чим О. Р. пов'язує поїздку Петра до Брянська в 1310 р.).

Не можна не відзначити дотепності цієї побудови, знову-таки – цілком придатної для історичного роману. Вона позбавлена деяких слабких місць гіпотези приселкова-Фасмера, і дає досить природне пояснення інших моментів. Але при цьому виникають нові утруднення:

1, знову, як і в моїй гіпотезі, треба постулювати існування смоленського єпископа Іоана;

2, неясно, чому записи для митрополита Петра (русина) мали б вестись грецькою мовою;

3, видається дуже сумнівним існування Друцька на самому початку 14 ст. (як реального населеного пункту, а не як зруйнованого городища і спогаду про давньоруський час);

4, хоча епізодичні звістки про митрополичі села трапляються з часу Івана Калити (в його заповіті, наприклад), ми все ж таки не маємо ніяких конкретних вказівок на такі володіння з ранішого часу (тільки загальні припущення). Чого б тоді митрополит мав журитись житом, відданим селянам у борг?

5, last not least – прийнявши цю гіпотезу, ми б мали в УБ найраніший паперовий документ, писаний на Русі (перші роки 14 ст.!), і цей документ чомусь – не офіційна урядова грамота, а чорнові записки.

Попри ці зауваження, варто відзначити цілком вірний (на мою думку) висновок О. Русиної спеціально у нашому вузькому питанні:

> Навіть визнання факту існування Федора – Гедимінового брата само по собі ще не може бути підставою для його ототожнення з князем Федором Київським [*Русина О.В.*, с. 50].

Ще один варіант інтерпретації уривків запропонував паризький дослідник Костянтин Цукерман [*Цукерман К.* Из ранней истории Литовской митрополии. – «Беларускае Падзвінне», Наваполацк, 2014 г., ч. 2, с. 147 – 148]. Слушно відкинувши митрополита Феофіла як претендента на місце «померлого митрополита» УБ, К. Ц.

упевнено вважає, що всі записи УБ стосуються Феогноста, і він же був отим «померлим митрополитом». Але звідки така упевненість – залишається неясним.

К. Ц. припустив, що Арсеній з УБ-1 – це псковський кандидат на єпископа із С1Л-10, і в нього, мовляв, митрополит Феогност відібрав єпископські стихар та орар, згадані в УБ-1, як речі, котрі не личать його сану. Оцього останнього я вже геть не розумію. Дивлюся в енциклопедії, що таке стихар. Виявляється, це богослужбовий одяг, котрий належить дияконам, священикам та архієреям. І з чого видно, що стихар Арсенія з УБ-1 був саме єпископським, а не якимось інакшим – я зовсім не бачу. Так само орар – одяг, який належить дияконам, в тому числі ченцям-дияконам. Але не єпископам! Це пояснення слід вважати занадто натягнутим.

За винятком цих моментів, побудова К. Ц. має всі ті сильні і всі ті слабкі боки, як і кожен варіант Феогностової гіпотези.

Загальний висновок для історіографії доволі сумний: переважна більшість дослідників воліла йти шляхом найменшого опору, некритично сприймаючи один раз сформульовану гіпотезу і закриваючи очі на її слабкі моменти.

Загальні висновки з нашого розгляду «Уривків Бенешевича» такі:

1, бракує об’єктивних даних (філіграні, радіовуглецевий аналіз) для датування ватіканського кодексу № 840 та його окремих частин, зокрема, «Уривків».

2, ні одна з висунутих гіпотез для пояснення походження «Уривків», включаючи мою власну, не пояснює всією сукупності фактів, котрі вимагають пояснення.

3, згаданий в «Уривках» Гедимін не був великим князем литовським, а його брат Федір – князем київським.

Густинський літопис

Загальні відомості

Ще одна згадка про «київського князя Федора» походить з дуже пізнього джерела – Густинського літопису 1620-х років (ГЛ) [ПСРЛ, 1843 г., т. 2, с. 231 – 373; 2003 г., т. 40], написаного, здогадно, у Києво-Печерській лаврі, можливо, Захарієм Копистенським у 1623 – 1627 роках [*Єршов А.* Коли і хто написав Густинський літопис? – Записки наукового товариства ім.Шевченка, 1930 р., т. 100, с. 205 – 211].

Літопис зберігся в одному ранньому списку першої редакції, переписаному в 1670 р. ієромонахом Густинського монастиря Михайлом Павловичем Лосицьким (дата в тексті – 2 серпня 1670 р. [ПСРЛ, 2003 г., т. 40, с. 7]) та у 7 списках другої редакції.

Джерельне значення має перша редакція, опублікована у ПСРЛ. Слід думати, що Густинський список переписувався з дефектного примірника. В кінці літопису є велика лакуна – після статті 1515 р. йде одразу стаття 1572 р. При переписуванні вона нічим не була заповнена. Або Лосицький був просто копіїстом, або він, працюючи в провінційному монастирі, не мав під рукою ніяких книжок (тих самих Стрийковського – Й. Бельського – Гваньїні-Пашковського), з яких міг би поробити виписки. Не можна повністю виключати, що менші лакуни, не такі помітні, є і в інших місцях літопису.

За зразком друкованих польських історичних творів, на полях рукопису подано додаткові записи. Вони двох родів: одні містять короткий зміст абзацу, проти якого поставлені (для полегшення орієнтації у змісті), другі – бібліографічні посилання на джерела. Оцим додатковим записам не дуже поталанило в археографії: у виданні 1843 р. вони винесені на поля, де їх добре видно, але тма подано тільки бібліографію; у виданні 2000 р. всі вони відправлені у підвал сторінок, де губляться між іншими примітками (видавців). До того ж тексти додаткових записів досить помітно відрізняються у цих двох виданнях. Але вміщені там бібліографічні вказівки цікаві, і я їх розгляну детально.

Я уже кілька разів звертався до розгляду окремих сюжетів ГЛ (поширення відомостей «Литовського» літопису, «похід Гедиміна на Київ», «битва на Синій Воді», битва на Ворсклі), тому можу підсумувати зроблені спостереження таким чином. Автор ГЛ реально використав польські хроніки О. Гваньїні (1578 р.), М. Стрийковського (1582 р.), Й. Бельського (1597 р.), О. Гваньїні – М. Пашковського (1611 р.), Я. Длугоша (за виданням 1615 р.). З числа великоруських літописів незаперечно використано Никонівський літопис.

Щоб краще оцінити рівень компетентності та вірогідності повідомлень цього літопису, а також визначити методи роботи літописця зі своїми джерелами, я своїм звичаєм складу таблицю всіх епізодів за 14 ст. [ПСРЛ, 1843 г., т. 2, с. 348 – 352; 2003 г., т. 40, с. 128 – 132] і спробую встановити використані джерела. При цьому я буду шукати джерела запозичень в уже названих книгах, а далі подивлюсь, чи залишаються звістки невідомого походження.

Книги, використані при написанні Густинського літопису

Скорочення у ГЛ	Повний опис видання, використаного у ГЛ	Скорочення у примітках	Повний опис видання, використаного у примітках
Кром.	De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX / [Martin Cromer]. – Basileae: 1582? Coloniae Agrippinae, 1589?	М. К.	Kronika polska Marcina Kromera. – Kraków: 1882, t. 1 – 771 s.
Гвагн.	Sarmatiae Europeae Descriptio […] Alexandi Gwagnini […] – [Kraków]: 1578 [окрема пагінація для кожної частини]	О. Г.	–
Стрийк.	Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi. –	М. С.	Kronika polska… Macieja Stryjkowskiego. – Warszawa, 1846, t. 1

	Drukowano w Krolewcu : u Gerzego [!]Osterbergera, 1582.		– 508 s.; t. 2 – 572 s.
Март. Біл.	Kronika polskaMarcina Bielskiego nowo… przez syna jego wydana. – Kraków: 1597.	Й. Б.	[Бельський Йоахім] Kronika polska Marcina Bielskiego. – Sanok : K. Pollak, 1856, t. 1 – 770 s. [Як я вже мав нагоду пояснювати, під цією дезорієнтуючою назвою опублікована хроніка Польщі Йоахіма Бельського, Мартинового сина. Назва збаламутила багатьох, починаючи від автора ГЛ і закінчуючи професійними істориками.]
		НикЛ	Никонівський літопис [ПСРЛ, 1885 г., т. 10; 1897 г., т. 11].
		Г-П	*Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії. – К.: 2007 р. – 1006 с.
		Лит5Л	«Литовський» 5-й літопис(Рачинського) [ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 145 – 172]

Перевірка сторінок книг у бібліографічних вказівках ГЛ показала:

1. Сторінки «Марина Бельського» повністю збігаються з виданням 1597 року.

2. Для О. Гваньїні вказівки на окремі трактати – Литва, Польща, Прусія – відповідають виданню 1578 р., в якому кожен трактат має окрему пагінацію (там пронумеровано не сторінки, а аркуші – у правому верхньому куті лицевого боку; на зворотних боках нумерації немає). Але номери сторінок ніде не збігаються – ні з аркушами, зазначеними у виданні, ні з номерами сторінок (номер аркуша × 2). Можливо, автор ГЛ пронумерував сторінки свого примірника у якийсь не дуже ясний мені спосіб.

3. Для М. Кромера маємо посилання на книги 11 – 15, тобто безсумнівно на його «Хроніку», котра має 30 книг (не на «Опис Польщі» у 2 книгах). Але яке саме з видань використано – їх до кінця 16 ст. було п’ять? Якщо ми подивимось на дуже характерний епізод ГЛ-25 (дата 1325 р. вказана прямо в тексті Кромера), то побачимо:

3.1. У базельському виданні 1555 р. – це сторінка 286;

3.2. У базельському виданні 1558 р. – це сторінка 292;

3.3. У базельському виданні 1568 р. – це сторінка 193.

Але ніде не можна знайти цей текст на с. 240, як вказано в ГЛ. Залишаються базельське видання 1582 р, та кельнське – 1589 р., яких поки що немає в Мережі.

Так що зі сторінками в автора ГЛ не дуже ладилось.

Зміст Густинського літопису за 14 ст.

У стовпчику «Джерела в ГЛ» я буду відзначати (+) – якщо в тексті відповідної книги є запис такого ж змісту, як і в ГЛ; (–) – якщо такого запису немає, тобто посилання помилкове.

У стовпчику «Джерела за порівнянням текстів» я відзначатиму усі входження записів ГЛ в усіх переглянутих джерелах.

№	Дата	Зміст	Джерела в ГЛ	Джерела за порівнянням текстів
ГЛ-1	6810. 1302	Комета	Март. Біл., 206 (+)	Й. Б., т. 1, с. 353; НикЛ, т. 10, с. 174
ГЛ-2	6812. 1304	Помер Андрій Олександрович, князь **Московський**		НикЛ, т. 10, с. 174 – 175; Не московський!
ГЛ-3		Після нього наступив Михайло Ярославич Тверський		НикЛ, т. 10, с. 176
ГЛ-4		Литовський князь Гедимін розбив Льва **Даниловича** Луцького та Володимира **Васильковича**Волинського, убив останнього й захопив Володимир		Лит5Л: Баснословний початок Литви, епізоди 76 – 77; О. Г., Литва, арк. 10 (тут і дата 1304 р.); також Г-П, с. 314; М. С., т. 1, с. 363 (під 1320 роком); Виділені імена по-батькові – з Галицько-Волинського літопису.
ГЛ-5	6813. 1305	Похід Гедиміна на Київ	Гвагн., О Литві, 20 (+); Кром. 238 (–); Март. Біл. 208 (–);	Лит5Л: Баснословний початок Литви, епізоди 78 – 81; О. Г., Литва, арк. 10; також Г-П, с. 314; М. С., т. 1, с. 364 – 366; М. К., т. 1, с. 543 – 544 (**немає такої звістки**); Й. Б., т. 1, с. 353 – 354 (**немає такої звістки**)
ГЛ-6		Гедимін заснував Троки та Вільно		Лит5Л: Баснословний початок Литви, епізоди 83 – 84; О. Г., Литва, арк. 10 – 10 зв.; також Г-П, с. 314; М. С., т. 1, с. 369 – 373
ГЛ-7		Гедимін мав безперервні війни з ляхами, крижаками, мазовшанами		О. Г., Литва, арк. 10 зв. – 11; також Г-П, с. 314 – 316 (у ГЛ дано неначе резюме цих сторінок); М. С., т. 1, с. 374 – 376

ГЛ-8		Помер польський король Вячеслав Чех		М. С., т. 1, с. 344; Й. Б., т. 1, с. 355; Г-П, с. 119
ГЛ-9		Владислав Локоток намагався здобути Польське королівство		О. Г., Польща, арк. 30; М. С., т. 1, с. 345; Й. Б., т. 1, с. 353 – 355 (боротьба Локотка із Вячеславом чеським)
ГЛ-10		Вячеслав запровадив у Польщі срібні гроші		О. Г., Польща, арк. 30 – 30 зв.; також Г-П, с. 118; М. С., т. 1, с. 344; Й. Б., т. 1, с. 355
ГЛ-11		У **Києві** знову почав княжити Іван Данилович Калита, **онук** Ярослава		Найменування князя Івана Даниловича **Калитою** є в НикЛ, т. 10, с. 211 – в записі про його смерть у 6848 (1340) р. 1, помилкова дата; 2, не в Києві; 3, не онук – праонук Ярослава Всеволодовича
ГЛ-12	6814. 1306	Владислав знову став польським королем		О. Г., Польща, арк. 30 зв.; також Г-П, с. 119; М. С., т. 1, с. 345; Й. Б., т. 1, с. 357
ГЛ-13		У Великопольщі обрали Генрика, який воював з Локотком за королівство		О. Г., Польща, арк. 31 (згадка про Генрика – без Великопольщі); Г-П, с. 119 – 120 (війна Локотка проти Генрика, без характерних подробиць, наявних у ГЛ); М. С., т. 1, с. 345; Й. Б., т. 1, с. 357 (з подробицями, наявними в ГЛ)
ГЛ-14	6815. 1307	Помер митрополит Максим		НикЛ, т. 10, с. 176
ГЛ-15	6816. 1308	Висвячено митрополита Петра (від патріарха Афанасія)		НикЛ, т. 10, с. 176
ГЛ-16		його чудотворні мощі й нині в Москві цілі		НикЛ, т. 10, с. 191 – 194 (під 6834 р.; з великого оповідання про Петра у ГЛ дано неначе резюме)
ГЛ-17	6817. 1309	Карл з Тріра, 13-й магістр пруський, почав безкінечну війну з ляхами		О. Г., Прусія, арк. 8, також Г-П, с. 469 (тут

				названий 13-м магістром, і дата 1309 р.); М. С., т. 1, с. 349 (Карл з Тріра обраний в 1309 р., і його війни з поляками; але немає «13-го магістра»); Й. Б., т. 1, с. 364 (під 1311 р., немає визначення «з Тріра»);
ГЛ-18	6830. 1322	Прийшов з Орди Іван Данилович, онук Олександрів, випросивши собі в царя **турецького**велике княжіння		НикЛ, т. 10, с. 195 (під 6836 роком); 1, помилкова дата; 2, не в турецького
ГЛ-19	6832. 1324	21 грудня помер митрополит Петро, і похований у Москві в церкві богородиці		НикЛ, т. 10, с. 190 (21 грудня 6834 р.). Помилковий рік
ГЛ-20	6833. 1325	Королевич Казимир оженився із дочкою Генрика (! [замість Гедиміна]) Альдоною, котру охрестили як Анну. Гедимін віддав усіх полонених поляків, котрих оселили на Підляшші, і ляхи почали мирно жити з Литвою	Кром., кн. 11, 240 (+); Март. Біл., 216 (+); Гвагн. О Польщі 75 (–), і О Литві 23 (+);	М. К., т. 1, с. 573 (тут є тільки **Анна**); О. Г., Литва, арк. 11 (тут є тільки **Анна**); в трактаті про Польщу цієї звістки немає; М. С., т. 1, с. 378 (**Альдона** тут уперше з’явилась і звідси звідси поширилась); Й. Б., т. 1, с. 370 (тут є й **Альдона**); Г-П, с. 121, 317 (але без **Альдони**, тільки з **Анною**)
ГЛ-21	6836. 1328	Висвячено митрополита Феогноста (патріархом Ісайєю)		НикЛ, т. 10, с. 195
ГЛ-22		В той час за Ольгерда постраждали у Литві три мученики: Євстафій, Антоній, Іоан, як про те докладніше – у їх житії		Житіє [докладніше:*Флоря Б. Н., Шлевис Г.*Антоний, Иоанн и Евстафий. – Православная энциклопедия, т. 2, с. 666 – 668.]
ГЛ-23	6841. 1333	Після смерті Владислава Локотка поляки поставили собі королем його сина Казимира Великого	Кром., 251 (+); Март. Біл., 217 (+);	М. К., т. 1, с. 595; О. Г., Польща, арк. 31 – 31 зв.; також Г-П, с. 121; М. С., т. 2, с. 15; Й. Б., т. 1, с. 388
ГЛ-24	6847 [1339].	Одна панна народила разом 12 дітей, 11	Кром., 260	У М. К. **такого**

	1329	померли, а один виріс і став біскупом	(–); Март. Біл., 225 (–); Гвагн. О Польщі, 71 (–);	**немає** (т. 1, с. 601 – 602); О. Г., Польща, арк. 31 зв. (є запис за 1339 р., але такої звістки там немає); також у Г-П такого немає (с. 122); У Й. Б. такого немає (т. 1, с. 392)
ГЛ-25	6848. 1340	Прийшов з Орди Семен Іванович на велике княжіння Московське		НикЛ, т. 10, с. 212
ГЛ-26		Польський король Казимир у квітні пішов на Русь, захопив і пограбував Львів	Кром., кн. 11, 263 (+); Март. Біл., 228 (+)	М. К., т. 1, с. 603 – 604 (з усіма подробицями, наявними в ГЛ, зокрема, із вказівкою на квітень); М. С., т. 2, с. 20 (і тут з усіма подробицями, мабуть з М. К.); О. Г., Польща, арк. 31 зв.; також Г-П, с. 122 (у ГЛ – докладніше); Й. Б., т. 1, с. 392 (у ГЛ – докладніше)
ГЛ-27		Казимир під час жатви прийшов знову і захопив **Володимир**, Перемишль, Галич, **Лович**, Санок, Луків, Любачів, Теребовлю та інше		М. К., т. 1, с. 604 (із вказівкою на жнива); О. Г., Польща, арк. 31 зв.; також Г-П, с. 122 (у ГЛ – докладніше); М. С., т. 2, с. 20 (з усіма подробицями, наявними в ГЛ, зокрема, із вказівкою на жнива); Й. Б., т. 1, с. 392 (у ГЛ – докладніше, перелік земель – як в О. Г.)
ГЛ-28		Казимир зібрав сейм, поділив Руську землю на повіти й воєводства, зрівняв руську шляхту у вольностях із польською,	Кром., кн. 12, 264 (+); Март. Біл., 228 (–)	М. К., т. 1, с. 605 (немає згадки про сейм); М. С., т. 2, с. 20 – 21
ГЛ-29		обмурував муром Львів		М. К., т. 1, с. 643; Й. Б., т. 1, с. 413; Г-П, с. 124 (в О. Г. такого немає)
ГЛ-30		І так ці повіти й донині залишаються при польських королях		О. Г., Польща, арк. 31 зв. – 32; також Г-П, с. 122; Й. Б., т. 1, с. 392;
ГЛ-31		Ольгерд оженився з Юліаною, дочкою		М. С., т. 2, с. 57 (точно

		вітебського князя, і заради неї охрестився, і мав з нею шість синів		як у ГЛ, без дати); У НикЛ, т. 11, с. 26 названі поіменно п’ять синів Ольгерда від першої дружини (імені й роду якої в НикЛ немає)
ГЛ-32	6851 [1343]	Перемиський староста Дашко і Данило Острозький збунтувались, закликали татар, але Казимир не допустив їх за Віслу	Кром., кн. 12, 266 (+); Гвагн., О Польщі, 73 (–)	М. К., т. 1, с. 609 – 610 (без дати); Й. Б., т. 1, с. 395 (під 1344 роком); Г-П, с. 122 – 123 (під 1348 роком); В усіх трьох книгах – докладніше, у ГЛ скорочено
ГЛ-33	6853. 1345	Ольгерд та Кейстут повстали проти Євнута. Кейстут захопив був Вільно. Євнут утік до лісу, там його схопили і привели до Кейстута. Кейстут посадив Євнута у поруб, але Євнут утік	Гвагн., О Литві, 24 (+); Март. Біл. (+); Кром., 264 (+)	Лит5Л: Повість про Вітовта, епізоди 9 – 10; О. Г., Литва, арк. 11 зв. (дата перед 1327 р.); також Г-П, с. 317 (звістка не датована); М. К., т. 1, с. 604 – 605 (дуже коротко, зокрема, немає згадки, що Євнута ув’язнено; у ГЛ ширше); с. 707 – 708 (докладніше, зі згадкою про ув’язнення); М. С., т. 2, с. 2 – 3 (під 1329 роком); Й. Б., т. 1, с. 448 (звістка не датована)
ГЛ-34		і прибіг до Семена, московського князя, і там охрестився як Іоан		НикЛ, т. 10, с. 216 (звідси й дату взято)
ГЛ-35	6857. 1349	Любарт Гедимінович оженився, узяв з Москви дочку Костянтина, сестричну московського князя Семена Івановича	Стрийк., кн. 12, 424 (–)	НикЛ, т. 10, с. 221
ГЛ-36		Ольгерд після смерті першої дружини оженився з Марією, дочкою Михайла Олександровича, князя московського	Кром., кн. 12, 266 (–)	М. К., т. 1, с. 709; О. Г., Литва, арк. 12 зв.; також Г-П, с. 319; Й. Б., т. 1, с. 449; В цих 3 книгах однаково: Марія – дочка тверського князя – 12 синів; М. С., т. 2, с. 57 – 58 (Марія – дочка тверського князя – 6

				синів, без дати); НикЛ, т. 10, с. 221 (звідси й дата 6857 р., але у ГЛ тут усе безнадійно переплутано).
ГЛ-37		Волинь хотіла відділитися від короля Казимира, але була приборкана мечем		Й. Б., т. 1, с. 397 (боротьба Казимира проти Любарта і Кейстута за Волинь; у ГЛ радикально скорочено)
ГЛ-38		Невдовзі Литва почала боротьбу за Волинь з ляхами		Й. Б., т. 1, с. 398 – 399 (датовано окресом 1351 року; у ГЛ радикально скорочено)
ГЛ-39	6862. 1354	Сів на великому княжінні Московському Іван Іванович, брат Семена, повелінням татарського царя Чамбека		НикЛ, т. 10, с. 227
ГЛ-40		Помер митрополит Феогност		НикЛ, т. 10, с. 226 (під 6861 роком)
ГЛ-41	6863. 1355	Висвячено митрополита Олексія (патріархом Філофеєм)		НикЛ, т. 10, с. 227 (під 6862 роком)
ГЛ-42		Олексій з благословення патріарха установив день пам’яті литовських мучеників – 14 квітня		День пам’яті їх – справді 14 квітня, але встановив його не митрополит Олексій у 1355 р., а патріарх Філофей у 1374 р. [Флоря, Шлевис]
ГЛ-43		Святі мощі митрополита лежать у Москві		НикЛ, т. 11, с. 35
ГЛ-44	6865. 1357	Олексій покликаний від татарського царя Чамбека, або Амурата – вилікувати його жінку Тайдулу. Олексій прийшов, співав молебень і вилікував		НикЛ, т. 10, с. 229
ГЛ-45		В той же час – 18 квітня – у Москві свічка сама загорілася		НикЛ, т. 10, с. 229 (але тут немає вказівки на 18 квітня)
ГЛ-46		Олексія ж відпустили з великою честю.		НикЛ, т. 10, с. 229
ГЛ-47	6867. 1359	Сів на княжінні московському Дмитро Іванович, онук Іванів, праонук Данилів, від татарського царя Набруса		НикЛ, т. 10, с. 231 (дослівно такого немає)
ГЛ-48	6869. 1361	У Києві на княжінні Федір		НикЛ, т. 10, с. 205 (із Повісті про Василя Каліку під 1331 р.)
ГЛ-49		Цього ж року поставили у Львові першого біскупа Кристина	Кром., кн. 12, 267 (+)	М. К., т. 1, с. 632; М. С., т. 2, с. 34;

				Й. Б., т. 1, с. 408
ГЛ-50	6870. 1362	Московський князь Дмитро зігнав з Галича Московського [розумій – не прикарпатського Галича] князя Дмитра, зі Стародуба Іоана		НикЛ, т. 11, с. 2
ГЛ-51		Ольгерд побив трьох цариків татарських, і вигнав татар з Поділля	Гвагн., О Литві, 26 (+)	Лит5Л: Повість про Подільську землю, епізоди 1 – 5; О. Г., Литва, арк. 12 зв.; також Г-П, с. 318 (без певної дати); М. С., т. 2, с. 7 (під 1331 роком); НикЛ, т. 11, с. 2 (під 6871 роком)
ГЛ-52		Цей Ольгерд й інші руські держави прийняв під свою владу, і Київ у Федора відібрав і посадив у ньому свого сина Володимира. І почав володіти тими, кому його предки давали данину		НикЛ, т. 11, с. 85 (згадка про князювання Володимира Ольгердовича в Києві, під 6892 роком)
ГЛ-53	6874. 1366	7 квітня в 3-й годині дня було затемнення сонця		НикЛ, т. 11, с. 7
ГЛ-54	6875. 1367	Московський князь Дмитро виступив проти тверського князя Михайла Олександровича, заманив його обманом і схопив. Почувши погані для себе новини з Орди, відпустив Михайла, але потім розкаявся і пішов на Михайла війною. Михайло побіг до свого зятя Ольгерда, просячи допомоги	Гвагн., О Литві, 26 (– стосується наступного епізоду 55)	НикЛ, т. 11, с. 10
ГЛ-55		Ольгерд раптово напав на Дмитра в Москві, але потім помирився		НикЛ, т. 11, с. 10 – 11, 14; О. Г., Литва, арк. 12 зв.; також Г-П, с. 318 – 319
ГЛ-56	6878. 1370	Польський король Казимир був названий Великим не задля хоробрості, але задля мудрості; зміцнив мурами багато міст, надав різним народам у Польщі права й вольності	Кром., 263, 279 – 281 (+)	М. К., т. 1, с. 641; Г-П, с. 124; Й. Б., т. 1, с. 413; (цей фрагмент з некрологу Казимира у ГЛ сильно скорочено)
ГЛ-57		Мав за жінку жидівку Естер і заради неї дав права жидам		М. К., т. 1, с. 644; Й. Б., т. 1, с. 414 – 415
ГЛ-58		Того ж року і помер, і по ньому настав його сестрінок Людовік угорець		М. К., т. 1, с. 641 (смерть Казимира), 649 (Людовік королем); О. Г., Польща, арк. 32; також Г-П, с. 124, 126;

				М. С., т. 2, с. 44 (смерть Казимира), 46 (Людовік королем); Й. Б., т. 1, с. 412 (смерть Казимира); 417 (Людовік королем)
ГЛ-59	6882. 1374	Помер митрополит Олексій, його святі мощі лежать у Москві		НикЛ, т. 11, с. 29 – 35 (ціла повість з нагоди смерті Олексія, під 6886 роком). У ГЛ – помилкова дата
ГЛ-60	6884. 1376	Король Людовік поставив перших біскупів у Перемишлі та Володимирі	Кром., кн. 13, 291 (+)	М. К., т. 1, с. 668 (вище, на с. 665 – дата 1376 р., а далі, на с. 670 – 1378 р.); М. С., т. 2, с. 54 (1377 р.); Й. Б., т. 1, с. 433 (перед тим, на с. 430, зазначена дата – 1376 р., а далі, на с. 434 – 1377 р.); Г-П, с. 128 (в епітафії Людовику під 1382 р.; текст у ГЛ відмінний від Г-П)
ГЛ-61		Висвячено митрополита Пимена (патріархом Нілом), але Дмитро Московський його не прийняв. І мав [Пимен]великі сварки з митрополитом Кіпріаном, який був висвячений після нього, але на митрополії не сидів		В ГЛ маємо резюме «Повісті про Митяя» з НикЛ, т. 11, с. 35 – 41; наведені в ГЛ подробиці – с. 40 – 41.
ГЛ-62	6886. 1378	Німець у Венеції винайшов вогняну стрільбу та бронзові гармати		М. С., т. 2, с. 56
ГЛ-63		Висвячено митрополита Кіпріана (патріархом Нілом)		НикЛ, т. 11, с. 40
ГЛ-64	6889. 1381	Ягайло, князь литовський, мав великі суперечки за Литовське князівство зі своїм стриєм Кейстутом, а потім з його сином Вітовтом. Але потім Ягайло з Вітовтом помирилися	Кром., кн. 13, 294 (– не в 13-й кн.!); Гвагн., О Прусії, 45 (–); Кром., О Прусії, 53 (–)	Лит5Л: Повість про Вітовта, епізоди 18 – 57; М. К., т. 1, с. 707 – 711 (дата 1381 р. на с. 709; тут нема згадки про укладення миру); О. Г., Литва, арк. 13 – 13 зв.; також Г-П, с. 319 – 320; Й. Б., т. 1, с. 449 – 452; М. С., т. 2, с. 60 – 67; Оповідання, подане у 3 останніх книгах, у ГЛ

				кардинально скорочено
ГЛ-65	6892. 1384	Висвячено митрополита Діонісія (патріархом Нілом), але й він не сидів на митрополії		НикЛ, т. 11, с. 84 – 85
ГЛ-66	6894. 1386	Після смерті польського короля Людовіка Ягайла обрано польським королем, і дано за жінку Ядвігу Людвигівну, з нею й був коронований		Лит5Л: Повість про Вітовта, епізоди 58 – 60; М. К., т. 1, с. 718 – 719; О. Г., Литва, арк. 14; Польща, арк. 34; також Г-П, с. 320 – 321 (Литва); с. 131 (Польща); (у ГЛ дуже подібно до написаного в розділі «Литва») М. С., т. 2, с. 74 – 75; Й. Б., т. 1, с. 473 – 475 (у ГЛ – рішуче скорочено)
ГЛ-67		А його брат Скиргайло залишився на Литовському князівстві, і з ним Вітовт мав велику суперечку за те князівство		Лит5Л: Повість про Вітовта, епізоди 70 – 81; М. К., т. 1, с. 723 (надання Литви Скиргайлу), 724 (боротьба Вітовта); О. Г., Литва, арк. 15 зв. – 16; також Г-П, с. 324; М. С., т. 2, с. 81; Й. Б., т. 1, с. 479;
ГЛ-68	6895. 1387	Ягайло знову прийшов у Литву, у Вільно, і там навернув на християнство всю Литву і Жмудь, а щоб були охочіші до хрещення, давав кожному охрещеному білий одяг	Март. Біл., 179 (+); Кром., кн. 15, 322 (+); Гвагн., О Польщі, 88 (+); О Литві, 31 (+); Стрийк. (+)	Лит5Л: Повість про Вітовта, епізод 61 М. К., т. 1, с. 722; О. Г., Литва, арк. 15; Польща, арк. 34; також Г-П, с. 322 – 323 (Литва), с. 132 (Польща); М. С., т. 2, с. 78 – 79 (у ГЛ рішуче скорочено); Й. Б., т. 1, с. 477 – 478 (у ГЛ рішуче скорочено)
ГЛ-69		В той же час усіх богів литовських викоренив,		О. Г., Литва, арк. 15; також Г-П, с. 323; М. С., т. 2, с. 79; Й. Б., т. 1, с. 478;
ГЛ-70		і першого біскупа Андрія у Вільні поставив		М. С., т. 2, с. 80 (з іменем Андрія); Й. Б., т. 1, с. 478 (з іменем Андрія); Г-П, с. 132 (без імені єпископа)

ГЛ-71		В той час багато чільних князів і панів у Литві, і всі брати Ягайла, і його мати були православної грецької віри, котрі тоді обумовили, щоб їм ніхто насильства у вірі не чинив		
ГЛ-72	6897. 1389	Помер московський князь Дмитро Іванович, і настав по ньому його син Василь, від татарського царя Тохтамиша		Резюме великої повісті: НикЛ, т. 11, с. 108 – 121.
ГЛ-73		Помер митрополит Пимен		НикЛ, т. 11, с. 101, 121
ГЛ-74	6898. 1390	Московський князь Василь Дмитрович узяв за жінку Софію, дочку Вітовта		Лит5Л: Повість про Вітовта, епізоди 82 – 85; НикЛ, т. 11, с. 123 – 124 (під 6899 роком); М. С., т. 2, с. 94 (без дати, але після того епізоду 75)
ГЛ-75	6900. 1392	Ягайло закликав Вітовта і помирився з ним і посадив на Литовському князівстві	Кром., кн. 15, 322 (+); Март. Біл., 278 (+); Гвагн., О Литві, 37 (+)	Лит5Л: Повість про Вітовта, епізоди 86 – 90; М. К., т. 1, с. 735 – 736 (з датою 1392 р.); О. Г., Литва, арк. 16 зв. (дата 1392 р.); Г-П, с. 325 (близько до ГЛ, без дати); М. С., т. 2, с. 93 – 94 (без дати, після подій 1391 р.), с. 95 (дата 1392 р.); Й. Б., т. 1, с. 487
ГЛ-76		Скиргайло розгнівався і почав суперечку з Вітовтом за князівство, але Ягайло їх помирив і дав Скиргайлу Кременець, Стародуб, Троки		М. К., т. 1, с. 736; О. Г., Литва, арк. 17; також Г-П, с. 326 (дуже близько до ГЛ); М. С., т. 2, с. 95, 98; Й. Б., т. 1, с. 487 – 488 (про ті самі події, але далеко від тексту ГЛ, і немає міст, наданих Скиргайлу)
ГЛ-77		Вітовт пішов на Київ і вигнав Володимира **Гедиміновича**, а Київ віддав Скиргайлу		Лит5Л: Діяння Вітовта, епізоди 18 – 23; М. К., т. 1, с. 737; О. Г., Литва, арк. 17 зв.; також Г-П, с. 326 (тут не вказано по-батькові Володимира); М. С., т. 2, с. 102 – 103; Й. Б., т. 1, с. 488 (тут не вказано по-батькові Володимира);

				Гедиміновича – помилкою замість Ольгердовича!
ГЛ-78		Вітовт узяв Поділля і віддав королю Ягайлу		Лит5Л: Повість про Подільську землю, епізоди 29 – 42; М. К., т. 1, с. 738 – 739 (з датою 1394 р. і згадкою про передачу Поділля Ягайлу); О. Г., Литва, арк. 17 зв.; також Г-П, с. 327 (досить близько до ГЛ); М. С., т. 2, с. 104 (виразно сказано, що Поділля приєднане до Литви); Й. Б., т. 1, с. 488 – 489 (докладніше, далеко від ГЛ);
ГЛ-79		Свидригайло, брат Ягайла, утік до пруських крижаків і з ними наробив багато зла у Литві		М. К., т. 1, с. 736; О. Г., Литва, арк. 17; також Г-П, с. 326 (у ГЛ – скорочено); М. С., т. 2, с. 98; Й. Б., т. 1, с. 489 (докладніше і далі від ГЛ)
ГЛ-80	6904. 1396	Київський князь Скиргайло Ольгердович був отруєний		Лит5Л: Діяння Вітовта, епізоди 27 – 32; М. К., т. 1, с. 737; О. Г., Литва, арк. 17 зв.; також Г-П, с. 326; М. С., т. 2, с. 103; Й. Б., т. 1, с. 488;
ГЛ-81		Фомою **Святогорцем**		Лит5Л: Діяння Вітовта, епізод 27
ГЛ-82		і покладений у церкві Печерській **у головах**святого Феодосія.		Лит5Л: Діяння Вітовта, епізод 34
ГЛ-83		(Лядські літописці кажуть, що у печері покладений.)		М. К., т. 1, с. 737; О. Г., Литва, арк. 17 зв.; також Г-П, с. 326; М. С., т. 2, с. 103; Й. Б., т. 1, с. 488;
ГЛ-84		Вітовт посадив на Київському княжінні Іоана Ольгимонтовича, або **Борисовича**		Лит5Л: Діяння Вітовта, епізод 35; О. Г., Литва, арк. 17 зв.; також Г-П, с. 326

				(тільки: Ольгимонтового сина); М. К., т. 1, с. 738 (Яна, Ольгимонтового сина); М. С., т. 2, с. 104 (Івана Ольгимонтовича); Й. Б., т. 1, с. 488 (Яна, Ольгимонтового сина);
ГЛ-85		Цей Іоан потім віддав дочку Софію за Ягайла, польського короля, в 1419 р.		М. С., т. 2, с. 159 – 160 (1422 р., Софія – дочка кн. Андрія Івановича Гольшанського); Й. Б., т. 1, с. 574 (тут Софія названа тільки дочкою київського князя; вище, на с. 567, поставлена дата – 1419 р.; наступна дата 1424 р. – на с. 582 – відноситься до шлюбу та коронації Софії); Г-П, с. 139 (під 1424 р.)
ГЛ-86	6905. 1397	Вітовт переміг татар і оселив одну орду біля Вільно	Кром., кн. 15, 327 (+); Март. Біл., 281 (+); Гвагн., О Польщі, 90, О Литві, 37 (+)	М. К., т. 1, с. 749; О. Г., Литва, арк. 17 зв.; також Г-П, с. 133, 327; М. С., т. 2, с. 111; Й. Б., т. 1, с. 495
ГЛ-87		Татарський цар Темір-Кутлуй,		НикЛ, т. 11, с. 172
ГЛ-88		тобто Тамерлан, переміг турецького царя Баязета, закував його у золоті кайдани і всадив до залізної клітки,		О. Г., Литва, арк. 18 (з датою 1397 р.); також Г-П, с. 327; Й. Б., т. 1, с. 495 (тільки без золотих кайданів)
ГЛ-89		а коли сідав на коня, ступав на плечі Баязета як на підніжжя		Й. Б., т. 1, с. 496 («і по ньому на коня сідав»)
ГЛ-90		Помер митрополит Діонісій, який не сидів на митрополії		НикЛ, т. 11, с. 85 (6893 р., загальна згадка), 86 (6894 р., запис про смерть, з іменем патріарха Ніла). У ГЛ – помилкова дата
ГЛ-91	6906. 1398	Едигей, гетьман Тамерлана, здобув місто Кафу в Тавриці		Й. Б., т. 1, с. 496 (Едигей – гетьман Тамерлана), 497 (татари здобули Кафу в Тавриці). У

				Бельського ця подія датована 1398 роком
ГЛ-92	6907. 1399	Татарський цар Тамерлан пішов на Руську землю. Проти нього вийшов Вітовт і був переможений на Ворсклі	Кром., кн. 15, 328 (+); Март. Біл., 282 (+)	М. К., т. 1, с. 750 – 752 (без певної дати) О. Г., Литва, арк. 18; також Г-П, с. 133, 327 – 328 (тут датовано 1397 р.); М. С., т. 2, с. 112 – 117 (тут датовано 1397 р.); Й. Б., т. 1, с. 495 – 497 (тут датовано 1398 роком); до Бельського дещо додано з НикЛ, т. 11, с. 174 (зокрема, тут датовано 6907 роком);

Декоративні і фактичні посилання

Проведене співставлення текстів показує, що 32 бібліографічних посилання автора ГЛ підтверджуються (у зазначених творах справді є процитовані сюжети), а в 16 випадках ці посилання не підтверджуються, виступають помилковими або декоративними. ⅓ помилкових посилань – це не так мало, хоча до рівня сучасних «академічних істориків» дуже далеко. (Втім, автор ГЛ старався: він наробив також хронологічних і фактичних помилок.)

З числа помилкових посилань найбільш виразні – ГЛ-24 (попри посилання одразу на три хроніки, в жодній з них такої звістки немає). Також в ГЛ-35 маємо помилкове посилання Стрийк., кн. 12, 424 = М. С., т. 2, с. 14. Про Любарта тут нічого немає, тільки про Ульяну Вітебську, дружину Ольгерда. Про одруження Любарта з дочкою ростовського князя поляки нічого не знали, аж поки в Росії не почали друкуватись томи «Полного собрания русских летописей».

Що ж можна сказати **безспірного** про фактично використані в ГЛ джерела? Почнемо з найпростішого.

Було використано Галицько-Волинський літопис (ГЛ-4), що не є ніякою новиною, бо записи ГЛ за 13 ст. дуже виразно показують їх залежність від Галицько-Волинського літопису. І це природно, бо Хлебниківський список Іпатіївського літопису у 16 – 17 ст. зберігався у Києво-Печерській лаврі, де працював автор ГЛ.

Було використано якийсь літопис, котрий містив «Діяння Вітовта». Це видно з епізодів ГЛ-81, 82, котрих немає в жодному іншому із залучених джерел. В Києво-Печерській лаврі зберігався список Лит5Л (сам список Рачинського чи дуже близький до нього), використаний в 1654 р. при укладенні Введенського синодика [*Кузьмук О.* Передмова до видання Введенського синодика. – Лаврський альманах, 2007 р., т. 18, с. 7; також мій аналіз тексту синодика (2018 р.)]. На цій підставі я припустив, що автор

ГЛ використав Лит5Л, і проставив посилання на усі місця з Лит5Л, котрі мають відповідність у ГЛ.

Але слід відзначити, що смерть Скиргайла в усіх наявних списках «Діянь Вітовта» подана дуже подібно, без істотних різночитань, а два самостійних написання ГЛ (виділених півжирним в ГЛ-81, 82) не мають ніяких відповідників в інших списках. Тому безспірним є тільки використання «Діянь Вітовта», а з якого саме списку – залишається непевним.

Безспірно використано Никонівський літопис, з якого залучено багато епізодів. Звідки видно, що це був саме Никонівський, а не якийсь інший московський літопис?

По-перше, з характерного імені Михайла Явнутовича. Як показав, проведений мною аналіз, з усіх редакцій літописної «Повісті про битву на Ворсклі» це ім'я маємо тільки у Скороченій, Новгородській редакціях та у НикЛ.

По-друге, з усіх означених в попередньому пункті літописів **тільки** в НикЛ маємо звістку про Іоана Стародубського (ГЛ-50). По-третє, з тих же літописів тільки в НикЛ маємо прізвисько князя Івана Даниловича – *Калита* (ГЛ-11), якого немає в інших літописах (здається, так).

З числа польських джерел безспірно використано Стрийковського (ГЛ-31, 62, цих епізодів немає в інших творах). Попри посилання на Кромера, мабуть, зі Стрийковського узято також епізод ГЛ-28.

Так само впевнено можна говорити про використання хроніки Й. Бельського (ГЛ-91 – і цього епізоду немає в інших творах, можливо, також ГЛ-37, 38, 85, 89).

Що ж стосується Кромера та Гваньїні, то їх використання безсумнівне, але розібрати, з якого саме твору узято той чи інший епізод, не можна: по-перше, в ГЛ вони подані у сильному скороченні, часто без характерних деталей; по-друге, Гваньїні сам був компілятором і багато чого запозичив з книги Кромера, надрукованої раніше.

Так само не видно нічого характерного, що можна було б вважати впливом Гваньїні-Пашковського: ті епізоди ГЛ, котрі є у виданні Г-П 1611 р., здебільшого є й у виданні О. Г. 1578 р., а нечисленні випадки, котрі є в Г-П, а яких немає в О. Г., мають паралелі в інших творах (звідки вони й переїхали до Г-П). Тому мій попередній висновок про використання Г-П як джерела ГЛ потребує корекції. Що і звідки запозичено у ланцюжку О. Г. – Стрийковський – Г-П – ГЛ – потребує додаткового вивчення.

Методи компіляції у автора Густинського літопису

Що ж можна сказати про прийоми роботи автора ГЛ зі своїми джерелами?

1, він – раціоналіст із європейською освітою. Раціоналізм його ми бачимо з епізоду ГЛ-53, який сухо повідомляє про *затемнення сонця*(саме такими словами!), а не про грізне *небесне знамення*, котре було наслідком страти патріарха Михаїла та інших християн в Антіохії, як це представлено у його джерелі – Никонівському літописі. Знамення його не цікавили, він знав, що це – природні небесні явища, не пов’язані з ділами людей.

Європейську освіту автора ми бачимо з того, що він збирав, читав і використовував латиномовні історичні твори. Якщо польську мову в Києві на початку 17 ст. можна було опанувати побутовим шляхом, то латинську мову таки треба було вивчати, а де саме? Мережа єзуїтських колегій в Україні тільки починала розгортатись, тому можна думати про якийсь європейський університет.

2, він намагався поєднати у своєму творі польські та російські джерела, як видно з наступної діаграми:

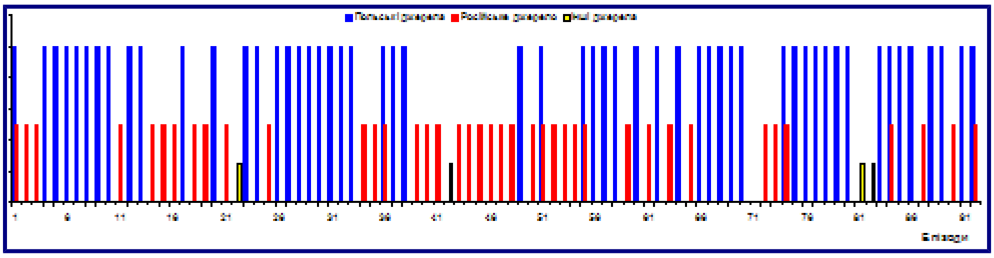

Розподіл джерел Густинського літопису за 14 ст.

(У відповідності до стандартів НАТО польські джерела, як нібито «наші», позначено синім, а російські, як ворожі – червоним.)

3, автор ГЛ упорядковував зібрані записи за хронологічним принципом. Подекуди в його хронології маємо грубі промахи, але на рівні тих знань, які він мав, виходило досить гладко.

4, автор ГЛ не просто переписував свої джерела – він відбирав деякі звістки (а переважну більшість пропускав), і відібрані звістки переважно сильно скорочував, часто подаючи неначе резюме обширних оповідань джерел (ГЛ-7, 16, 37, 38, 56, 61, 64, 68, 72).

5, при відборі та скороченні автор, здається, керувався ідеєю києво-центризму – зібрати події, котрі мали значення для долі Києва і Подніпров’я. Тобто можна оцінювати Густинський літопис як ранню пам’ятку **української національної ідеології**. (Звичайно, цей висновок на матеріалі одного 14 ст. є попереднім, і треба розглянути тенденцію літопису в цілому.)

Так, у тексті ГЛ виділено наступні заголовки (після численних заголовків про київських князів перед монгольською навалою):

– «Скиргайло князь у Києві» (1392 р.);

– «Іоан князь у Києві» (1396 р.)

– «Свидригайло князь у Києві» (1432 р.).

Треба підкреслити – інших заголовків у тексті ГЛ немає, тобто автор розподіляв історичні події за правлінням київських князів.

Разом з тим в ГЛ ми зовсім не бачимо того, що було істотним для північно-східної Русі і Московії (відносини з Ордою), ані того, що було істотним для Литви (боротьба з Тевтонським орденом), ні того, що хвилювало політичну еліту Польщі (династичних комбінацій, втрати земель на користь Чехії та Тевтонського ордену та ін.).

6, у своєму києво-центризмі автор ГЛ не зупинявся перед приписуванням реальним історичним князям – княжіння в Києві. Перший такий епізод з трохи ранішого часу виділено заголовком:

– «Ярослав князь Московський володіє Києвом» (стаття 1243 р.: Батий затвердив його «князем старшим усій Московській землі і Києву» – фактично все невірно, бо і не Батий, і не Московській землі, і не Києву – але показово для уявлень автора ГЛ).

Другий – епізод ГЛ-11, не виділений заголовком – про київське княжіння Івана Калити. Там теж усе помилково, і так само характерно для автора ГЛ.

7, автор ГЛ приділяв велику увагу православію: він стежив за призначенням і смертями митрополитів (але нічого не знав про галицьких та литовських митрополитів, оскільки про це не знали його джерела); він відзначав прояви святості у православії (ГЛ-16, 22, 42, 43), експансію католицизму (ГЛ-49, 60).

Як і з києво-центризмом, і тут не обійшлося без вигадок: Ольгерд охрестився заради шлюбу з Юліаною (ГЛ-31); всі брати Ягайла були православними (ГЛ-71).

8, своє політичне credo автор ГЛ висловив в епізоді ГЛ-71: «щоб їм ніхто насильства у вірі не чинив». Ніяких політичних (у стислому розумінні) ідей у нього не було, право польських королів на політичну зверхність сумніву не піддається, а виступи проти королів засуджуються. Виступ Дашка і Данила названо «бунтом» (ГЛ-32), не видно співчуття до волинян в ГЛ-37. Більше того – у хроніці Й. бельського, котра була, здається, джерелом для цього епізоду (принаймні я ліпшого не знайшов) ініціатива війни віддана королю Казимиру («Король Казимир з військом пішов на Русь, аби добути ті руські землі…»), а Волинь є предметом його зазіхань. У викладі ГЛ, навпаки, ініціатива належить волинянам, які «хотіли відділитись», а король тільки вживав контр-заходів для оборони свого володіння («приборкав мечем»).

Тільки в ГЛ-52 висловлено жаль за старими добрими часами: «І почав [Ольгерд] володіти тими, кому його предки давали данину».

В цілому ідеологічну позицію автора ГЛ можна назвати захистом православія в рамках лояльності до польського короля (уявлення про державу як щось окреме від особи правителя ми в ГЛ не бачимо). Це було досить близько до позиції сеймових борців за православіє проти унії на початку 17 ст., і до плану Петра Могили з пізнішого часу (вигородити для православної віри якийсь куточок у політичній конструкції Речі Посполитої).

Повторю ще раз – ці спостереження зроблені на обмеженому матеріалі (тільки 14 ст.) і потребують подальшого підтвердження на матеріалі всього літопису в цілому.

Спроба синтезу джерел

Якщо в попередні століття (до кінця 12 ст.) історичні події на теренах сучасної України були відносно слабо пов’язані з історією Польщі, то для 13 і там більше 14 ст. ситуація змінилась. Виникало все більше епізодів, котрі освітлювались як із Кракова, так і з Москви.

В таких ситуаціях компілятор уже не міг просто чергувати звістки із Заходу та зі Сходу, а мусив якось їх узгоджувати. І автор ГЛ спробував вирішувати ці задачі, котрі (з більшим чи менших успіхом) продовжують вирішувати сучасні історики.

У цій справі він мав як успіхи, так і неудачі. Розглянемо спочатку **успіхи**:

(ГЛ-1) Комета 1302 р. Це повідомлення, як зазначено у бібліографічному посилання, узято з Й. Бельського, але воно є і в НикЛ. З тексту ГЛ не видно, чи звірявся в даному випадку автор з другим джерелом.

(ГЛ-20) Про шлюб королевича Казимира із дочкою Гедиміна є записи в усіх польських хроніках, але всі вони подають тільки її християнське ім’я *Анна*; і лише у Стрийковського вигадано її «язичницьке» ім’я *Альдона*, а звідти воно переїхало у хроніку Й. Бельського. Автор ГЛ міг узяти його як з названого у примітці Бельського, так і з не названого Стрийковського.

(ГЛ-26) Подробиці походу Казимира на Русь подані у Кромера, як зазначено в примітці. Всі ці подробиці можна було узяти і з Стрийковського. Натомість у Й. Бельського ця подія описана скорочено. Посилання на Бельського тут означає, мабуть, що автор ГЛ звірявся з ним, але не побачив нічого нового.

(ГЛ-28) В цілому епізод викладено за Кромером, названим у примітці, тільки в нього немає згадки про сейм. Така згадка є у Стрийковського, але його у примітці немає.

(ГЛ-33 + 34) Історія Євнута, скомбінована з двох незалежних джерел, належить до найбільших дослідницьких успіхів автора ГЛ. Завдяки НикЛ він визначив дату цієї події – 1345-й рік – котра прийнята в науковій літературі і зараз. І це, в свою чергу, не лишилось без наслідків – автор ГЛ одержав кращі уявлення про хронологію правління Ольгерда, ніж мали польські автори. І ми ще побачимо подальші наслідки.

(ГЛ-44) «Олексій покликаний від татарського царя Чамбека, або Амурата». Дуже цікаво! *Чамбек* – це Чанібек (Джанібек) з НикЛ, а от *Амурат* в цьому контексті стоїть тільки у Житії Олексія, написаному Пахомієм Сербом [*Кучкин В. А.* Из литературного наследия Пахомия Серба: старшая редакция жития митрополита Алексея. – «Источники и историография славянского средневековья», М., 1967 г., с. 248]. Ця редакція в чистому вигляді взагалі збереглась в одному списку, а численні списки пізніших редакцій подають тільки Чанібека, а не Амурата.

Отже, автор ГЛ для цього епізоду використав ще якесь джерело, окрім НикЛ. Але заглиблюватись у його пошуки я поки що не можу.

(ГЛ-45) Можливо, у тому ж невідомому мені джерелі стояло і 18 квітня як дата чуда зі свічкою – такої дати немає у жодному тексті, що оповідає про Олексія та Тайдулу. Будь-що-будь вона суперечить суперечить хронології поїздки, бо Олексій 18 серпня 6865 р. тільки виїхав з Москви [ПСРЛ, 1922 г., т. 15, ч. 1, стб. 66].

(ГЛ-47) Дослівно такого речення в НикЛ немає, автор ГЛ вивів це зі згадки, що Наврус затвердив усіх князів на їх княжіннях. Усіх – отже, і Дмитра в тому числі. Вдалий силогізм автора ГЛ.

(ГЛ-64) Згадка ГЛ про боротьбу Ягайла проти Кейстута і Вітовта сильно скорочена, і точне джерело встановити неможливо. Здається, дата – 1381 р. – запозичена з Кромера, в інших джерелах це оповідання не датоване.

(ГЛ-74) Одруження князя Василя Дмитровича із Софією Вітовтівною датовано за НикЛ і на цій підставі поставлено перед епізодом ГЛ-75. Це краще, ніж у Стрийковського, де послідовність зворотня.

(ГЛ-76) Перелік міст, пожалуваних Скиргайлу, має кілька варіантів:

– Кромер: Кременецький, Стародубський і Старогродський повіти;

– Гваньїні: Стародуб, Кременець, Троки (точко як у ГЛ);

– Троки, Кременець і **Стоско** (М. С., т. 2, с. 95);

– Стародуб, Кременець, Старі Троки (М. С., т. 2, с. 98).

Автор ГЛ вибрав з них той, що видався йому найбільш певним.

(ГЛ-82 + 83) Автор ГЛ зіткнувся з розбіжністю у своїх джерелах – де саме похований Скиргайло, і подав обидві версії. Чи не міг він, працюючи у Печерському монастирі, розв’язати цю справу експериментально – піти й подивитись, де ця могила? Мабуть, не міг, і звідси можна думати, що на той час могила Скиргайла не збереглась або пам’ять про неї була втрачена.

(ГЛ-92) В оповіданні про битву на Ворсклі автор ГЛ слідував в основному Й. бельському, але з никЛ узяв правильну дату (1399 р. – замість 1398 р. у Бельського) та ще деякі подробиці, котрих немає в польських хроніках.

А тепер подивимось на **неудачі**:

(ГЛ-4) В оповіданні про «похід Гедиміна на Волинь», запозиченому у добрій вірі до О. Гваньїні, князь Лев атестований *Даниловичем*, а Володимир – *Васильковичем*. Обидва імені по-батькові узяті з Галицько-Волинського літопису. Але якщо дати смерті Льва Даниловича автор ГЛ не знав (як і ми не знаємо), то про смерть Володимира Васильковича в 1289 р. автор ГЛ міг довідатись із власного твору (вона у нього записана!).

Цю спробу воскресити князя Володимира, щоб Гедиміну було кого вбити у битві, слід визнати цілком невдалою.

Окрім того, автор ГЛ мав дві дати для цієї «події»: 1304 р. – у Гваньїні, і 1319 р. – у Стрийковського. Він обрав дату Гваньїні, котра суперечить хронології правління Гедиміна, а не дату Стрийковського, котра хоча б з цією хронологією узгоджена.

(ГЛ-27) Це повідомлення, як і ГЛ-26, запозичене з Кромера (і дуже подібне – у Стрийковського). Але маємо три варіанти переліку міст, захоплених Казимиром:

– Кромер: Перемишль, Санок, Галич, Теребовля, Любачів, Тустань;

– Гваньїні та Й. Бельський: Перемишль, Галич, Львів, Санок, Луків, Володимир, Любачів, Теребовля, Тустань;

– Стрийковський: Перемишль, Санок, Галич, Теребовля, Любачів, Тустань.

З цього автор ГЛ зробив свій, четвертий варіант переліку: Володимир, Перемишль, Галич, Лович, Санок, Луків, Любачів, Теребовлю та інше. Маловідоме на початку 17 ст. містечко Тустань могло сховатись за словами «та інше»; Володимир у цьому контексті згаданий у Гваньїні та Й. Бельського. А от Лович – місто в давній Мазовії, на захід від Варшави. Як воно потрапило до переліку руських міст? Чи це механічна описка (за контекстом можна було очікувати тут *Львів*)?

(ГЛ-31 + 36) Із двома дружинами Ольгерда справа доить заплутана, але автор ГЛ вніс у неї додаткову велику плутанину, віддавши ім’я реальної тверської княжни Ульяни (Юліани) вітебській княжні, а другу дружину оголосив дочкою (а не сестрою, як насправді) князя Михайла Олександровича, котрого додатково зарахував до московських князів. Якби він просто слідував НикЛ (звідки узято дату епізоду ГЛ-36) – було би трохи краще.

(ГЛ-35) Тут помилкове посилання на Стрийковського замість НикЛ, як уже згадано вище.

(ГЛ-84) «Іоана Ольгимонтовича, або Борисовича»: Іван Борисович, якого на цьому місці не знає жодне джерело, запозичений з «Повісті про битву на Ворсклі», епізод 53 (наприклад, через НикЛ, т. 11, с. 174). Це, безумовно, невдала спроба доповнити «Діяння Вітовта».

(ГЛ-85) Про шлюб Ягайла із Софією Гольшанською повідомляють кілька польських хронік; помилкова дата 1419 р. потрапила в ГЛ, здається, з Й. Бельського – попри те, що в цій же книзі трохи далі є й правильна дата 1424 р.

(ГЛ-87 + 88) Автор ГЛ помилково ототожнив Темір-Кутлуя, узятого з НикЛ із Тамерланом, узятого з польських хронік (як не знають імені Темір-Кутлуя).

(ГЛ-88 + 89) Подробиці про долю переможеного Баязета автор ГЛ зібрав з Гваньїні та Бельського. Це уже чиста історія літератури, не можна сказати, правильна ця комбінація чи ні.

Окрім неудач із синтезом джерел, автор ГЛ наробив немало помилок. Частина з них перекочувала в ГЛ з джерел у добрій вірі до них, а частина належить самому автору ГЛ, є наслідком невдалих «покращень».

(ГЛ-2) Андрій Олександрович, всупереч НикЛ, названий князем московським, яким він ніколи не був. Невдале «покращення».

(ГЛ-11) В цьому записі зроблено одразу три помилкових «покращення»: помилкова дата 1305 р., коли князь Іван Данилович перебував ще в тіні свого старшого брата Юрія; атестація його **онуком**Ярослава (замість праонука); нарешті, його княжіння в Києві, про що вже йшлося.

(ГЛ-17) Карл з Тріра – не 13-й, але 16-й магістр Тевтонського ордену, і правити почав не в 1309, а в 1311 році. Помилки запозичені з Гваньїні, котрий, у свою чергу, запозичив їх ще звідкись (я не дошукувався). Помилка в добрій вірі до джерела.

(ГЛ-18) В цьому записі про Івана Даниловича знову маємо два помилкових «покращення»: помилкову дату 1322 р. та найменування царя – *турецьким* замість *ординського*.

(ГЛ-19) Маємо помилкову спробу «покращити» рік смерті митрополита Петра на 1324 р. замість 1326-го року в НикЛ.

(ГЛ-20) Замість очікуваного імені *Гедиміна* у тексті ГЛ написано *Генрика*! Мабуть, просто механічна описка, але факту невдалого «покращення» це не скасовує. Видавці літопису навіть посоромились вносити її в основний текст, а зазначили у підрядковій примітці [ПСРЛ, т. 2, с. 349; т. 40, 128].

(ГЛ-39 – 40) В НикЛ послідовність епізодів зворотня: спочатку – смерть Феогноста, потім – вокняжіння Івана Івановича. Знову невдале «покращення».

(ГЛ-42) Чому автор ГЛ приписав встановлення пам’яті литовських мучеників митрополиту Олексія – я здогадатись не можу. Можливо, мав для цього якесь джерело, але заглиблюватись у цю справу я зараз не можу.

(ГЛ-59) Автор ГЛ дуже невдало «покращив» рік смерті Олексія з 6886-го на 6882-й.

(ГЛ-63) Про Кіпріана як митрополита згадано у «Повісті про Митяя», звідси й дата в ГЛ та помилкове приписування висвячення патріарху Нілу. Насправді Кіпріан був висвячений 2 грудня 1375 р. патріархом Філофеєм [ПСРЛ, 2000 г., т. 6, ч. 1, стб. 529, також НикЛ, т. 11, с. 196]. Але на це місці автор з доступного йому джерела ГЛ не звернув уваги.

(ГЛ-77) Князь Володимир названий тут *Гедиміновичем* замість правильного *Ольгердовичем*. Мабуть, знову механічна описка, але факту невдалого «покращення» це – повторю – не скасовує.

(ГЛ-81) В жодному списку «Діянь Вітовта» немає «Святогорця», а тільки «Ізуфов», «Ізуф» або без визначення. Це визначення – здогад самого автора ГЛ.

(ГЛ-82) В жодному списку «Діянь Вітовта» немає «у головах», а тільки «біля гробу Феодосія». І ця деталь – здогад самого автора ГЛ.

(ГЛ-90) Дата смерті митрополита Діонісія в ГЛ – помилкова (6905 р.), попри те що НикЛ подає правильну дату (6894 р.).

Таким чином, ми нарахували 13 епізодів, де автор ГЛ успішно комбінував різні доступні йому джерела (і частина цих комбінацій прийнята в сучасній науці). У 8 епізодах спроби комбінацій були невдалими, ще у 14 допущені фактичні помилки – як у добрій вірі до джерел, так і через невдалі спроби їх «покращення».

З точки зору внеску в українську історіографію роботу автора ГЛ слід оцінити високо. Він був першим на шляху синтезу джерел і робив це значно успішніше, ніж його попередники (той же Стрийковський). Внесок в науку визначається тим, що дав наш автор нового у порівнянні з тим, що було відомо у його час (не в порівнянні із сучасним рівнем знань), і тут у автора ГЛ є незаперечні заслуги.

Але джерельної вартості цей літопис не має, тому що всі його звістки узяті з відомих нам джерел.

Звістки про «київського князя Федора»

Тепер, визначивши усі джерела Густинського літопису за 14 ст. і знаючи прийоми, ужиті автором для їх обробки, ми можемо дуже легко пояснити походження звісток про «київського князя Федора».

Нагадаю їх текст, щоб не треба було дивитись його деінде:

> (ГЛ-48) В літо 6869. 1361. В Києві на княжінні Федір. […]
>
> (ГЛ-51) В літо 6870. 1362. Цього року Ольгерд переміг трьох цариків татарських і з ордами їх, тобто Котлубаха, Качзея, Дмитра; і відтоді з Поділля вигнав владу татарську.
>
> (ГЛ-52) Цей Ольгерд й інші руські держави прийняв під свою владу, і Київ у Федора відібрав і посадив у ньому свого сина Володимира. І почав володіти тими, кому його предки давали данину.

Як же утворився цей текст? Хід міркувань автора я уявляю собі наступним чином.

1, автор ГЛ знав з НикЛ про київського князя Федора в 1331 р. і про київського князя Володимира Ольгердовича в 1384 р.

2, автор ГЛ в силу інтересу до історії Києва та Київщини (києво-центризму) не міг пройти мимо цих звісток. Йому (так само як і нам) були цікаві зміни в політичному становищі Києва.

3, з іменування князя Володимира *Ольгердовичем* автор ГЛ вивів, що він належав до династії литовських князів, за яких перед тим у Києві не було чути. Таким чином, мала місце зміна династії (незалежно від того, хто був попередником).

4, зміна династії, як підказував автору ГЛ досвід писання літопису, мала би бути наслідком війни.

5, але про війни Володимира Ольгердовича автор ГЛ нічого не знав (так само як і ми не знаємо).

6, тому він припустив, що війну вів Ольгерд, а Володимир отримав Київ у пожалування від батька.

7, тепер залишалось знайти згадки про якусь війну Ольгерда, яку можна було би приточити до Києва.

8, автор ГЛ знав звістку НикЛ про похід Ольгерда на Синю Воду (під 1362 р., але без битви і без татар).

9, автор ГЛ знав звістку «Повісті про Подільську землю» про похід Ольгерда на Синю Воду (з битвою і татарами, але без дати).

10, автор ГЛ поєднав ці записи і так отримав дату «походу на Синю Воду» – 1362 р. При цьому була відкинута дата Стрийковського для цієї події – 1331 р., яку автор ГЛ також знав. На підставі запису про Євнута (ГЛ-33), правильно датованого ним 1345-м роком, автор Гл відкинув помилкову хронологію правління Ольгерда, подану у Стрийковського.

11, автор ГЛ побачив навіть «підтвердження» цієї події у Гваньїні (де є Ольгерд і татари, але немає битви і дати).

12, на цій підставі він зробив виписку з Гваньїні і поставив її під 1362 роком. «Повість про Подільську землю» відіграла, як сказав би хімік, роль каталізатора. Каталізатор не входить у кінцевий продукт хімічної реакції, але робить цю реакцію можливою, полегшує її. От і в нашому випадку прямого сліду «Повісті про Подільську землю» в ГЛ не лишилось, ел без неї було неможливо поєднати звістку Гваньїні із датою НикЛ.

На цьому місці я мушу зробити маленьку поправку до своєї статті про «Сині Води». Там я був написав, що звістка ГЛ походить від Стрийковського. Але повний текстуальний збіг ГЛ має саме з Гваньїні, не зі Стрийковським, чого я був не помітив.

І ніхто інший – теж не помітив. Я. В. Пилипчук опублікував велику безграмотну і безпорадну рецензію на мою статтю [*Пилипчук Я.В.*Деконструкция деконструкции Синеводской битвы. Рецензия на: *Жарких М.* Міфічна «битва на Синій Воді». – Золотоордынская цивилизация, 2017 г., № 10, с. 445 – 454] і мав повну змогу мене поправити, та де там! На тлі «деконструкцій» та «фричества» такі дрібниці, як тексти історичних джерел просто зникають. Тому доводиться мені самому виправляти свої огріхи (помилка, виправлена до того, як її хтось зауважив, не вважається допущеною).

13, тепер на попереднє повернімось. Автор ГЛ знав, де живуть татари – на південь від Києва, і де знаходиться Поділля – недалеко від Києва. Тому похід Ольгерда проти татар і вигнання татар з Поділля якраз і були тим потрібним для нього походом Ольгерда у південному напрямку, який був йому потрібен на етапі 7.

14, автор ГЛ припустив, що під час цього походу Ольгерд зайняв також Київ і віддав його сину Володимиру. Так ця подія не тільки вписалась в контекст політики, але й отримала дату.

15, автор ГЛ знав, що існувала «традиція» виганяти київських князів. Гедимін вигнав Станіслава (ГЛ-5), Вітовт вигнав Володимира (ГЛ-77), а Ольгерд? Ну, Ольгерд вигнав Федора, котрого автор ГЛ на підставі НикЛ згадав під попереднім, 1361-м роком. Велике хронологічне зміщення не повинно нас дивувати – розглянувши помилки автора ГЛ, ми бачили серед них ще гірші хронологічні зсуви, яким однак ніхто не переймається, й Івана Калиту за київського князя не вважає.

Таким чином, можна не мати сумніву, що розглядувані записи Густинського літопису за 1361 – 1362 роки є черговою (9-ю за моїм підрахунком) невдалою спробою комбінації джерел, відомих автору ГЛ і нам – Никонівського літопису, «Литовського» літопису (здогадно, Лит5Л) та твору О. Гваньїні. Джерельного значення вони не мають.

Попри простоту такого висновку, комбінація автора ГЛ мала величезний успіх в історіографії, підтримана – усупереч очевидності! – усіма наступними істориками аж до нашого часу, тобто до 23 липня 2018 року включно. А між тим:

1, ніякої «битви на Синій Воді» Ольгерд із татарами не мав.

2, конкретні час та обставини переходу Поділля й києва під влади Литви лишаються невідомими.

3, конкретні час та обставини відходу «київського князя» Федора від влади лишаються невідомими.

4, конкретні час та обставини вокняжіння Володимира Ольгердовича в Києві лишаються невідомими.

Висновки

З аналізу джерел по темі можна зробити наступні висновки:

1, єдиним авторитетним джерелом, котре повідомляє про «київського князя» Федора, виступає «Повість про Василя Каліку», написана невдовзі після самих подій, орієнтовно в 1330-х роках. Попри те, що вона дійшла до нас у відносно пізніх списках, її автентичність безсумнівна.

2, «Уривки Бенешевича», згадуючи якогось Федора, не називають його князем і не пов’язують із Києвом. Це – інша особа, котра не має стосунку до Федора з «Повісті про Василя Каліку». Час і обставини виникнення «Уривків» не з’ясовані, це питання потребує подальшого вивчення.

3, згадки Густинського літопису під 1361 – 1362 роками про «князя Федора» є результатом невдалої комбінації автора ГЛ, зробленої на підставі «Повісті про Василя Каліку» (через Никонівський літопис), «Повісті про Подільську землю» (через якийсь «литовський» літопис, здогадно Лит5Л) та «Опису Європейської Сарматії» О. Гваньїні. Самостійного джерельного значення вони не мають, а тільки показують (у ряду інших комбінацій автора літопису) рівень київської історіографії початку 17 ст.

Писати історію «київського князя» Федора, уславленого пограбуванням новгородського архієпископа Василя в 1331 р., не випадає. Все, що можна сказати про цей «подвиг» – сказано у Софійському 1-у літописі, й додавати тут нічого.

Із числа загальних міркувань можна звернути увагу на те, що цей «князь» не названий по-батькові. Літописець не знав його роду, і найбільш імовірно, що ніякого «роду» у Федора й не було, він був першим, хто дістався на якесь визначніше становище («я є мужик, пролог, не епілог», як сказав класик).

Його слід вважати самопроголошеним «князем», таким же, як баснословний Рюрик чи історичний Гедимін, котрі теж не могли виказатись знатними предками, були першими і заснували власні династії. З династією Федору не поталанило – уся різниця.

Я називаю Федора **ефемерним** князем тому, що ми маємо про нього тільки одну звістку, а не знаємо, ані коли й як він став «князем», ані його інших діянь, ані його кінця. З того, що звістка 1331 р. залишилась єдиною, можна думати, що його «княжіння» не було тривалим і територій його «влади» не була обширною. Із загоном у 50 чоловік навіть у 14 ст. багато не навоюєш. На відміну від Солов’я Розбійника, слава про грабунки якого увійшла у фольклор, Федору і з цим не поталанило.

Слід також зважати, що літописець не мав іншого терміну для позначення командира незалежного, нікому не підпорядкованого загону війська, окрім *князя*. Адже термін *воєвода* чітко вказував на підпорядкованість такого воєначальника якійсь вищій владі.

В 16 ст. таку людину можна було б назвати *гетьманом* (командиром окремого корпусу, окремого загону, котрий діє самостійно, а не за наказом вищого командування) або *отаманом* (чоловіком, котрий сам зібрав і очолив свій власний збройний загін). Пізніше з’явились такі терміни як *командир, командувач, провідник, фюрер, вождь, лідер* і – last not least! – *генеральний секретар*.

Але літописець таких слів не вживав і змушений був називати *отамана* (яким фактично був Федір) – *князем*.

Звичайно, Федір не був ані першим, ані останнім із числа таких самопроголошених князів-отаманів на наших землях. Їх ми маємо подостатком, ще більше, ніж «справжніх» династичних князів. Я планую простежити декілька історій такого піднесення «из грязи да в князи», але це – тема наступних статей.

Я хотів був написати ще розділ «Украдена шапка, або Історіографія теми», але писати власне нема про що. Всі історики, котрі писали про «князя Федора» (їх праці перелічені у моїх статтях «Міфічне «завоювання Києва» Гедиміном» та «Міфічна «битва на Синій Воді»») – всі визнавали його правління у 1331 – 1361 роках і зміну влади в Києві у 1362 році. Як уже сказано, немає ніяких підстав говорити ані про його 30-літнє правління, ані про перехід Києва до Литви в 1362 році.

Але ніхто з істориків досі не запропонував відзначити ювілей цього князя-шапкокрада, хоча у 2031 році виповниться 700 років від часу появи такого оригінального типу людей в Києві. Пропустили момент, у 2011 році треба було відзначати, не дивлячись на не зовсім круглу дату!